

Social- og Boligstyrelsen

Høretab og pragmatiske færdigheder hos førskolebørn (4-6 år)

Information og vejledning til logopæder i den pædagogisk psykologiske rådgivning

VIVE

Høretab og pragmatiske færdigheder hos førskolebørn (4-6 år) – Information og vejledning til logopæder i den pædagogisk psykologiske rådgivning

© VIVE og Didde Cramer Jensen, 2023
e-ISBN: 978-87-7582-179-2
Forsidefoto: Mathilde Bech/VIVE
Projekt: 301832
Finansiering: Social- og Boligstyrelsen

VIVE
Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K
www.vive.dk

VIVEs publikationer kan frit citeres med tydelig kildeangivelse.

Forord

Børn med høretab kan være i risiko for at udvikle pragmatiske færdigheder senere end andre børn og dermed opleve et særligt behov for støtte i deres pragmatiske udvikling.

Dette katalog henvender sig til logopæder i den pædagogisk psykologiske rådgivning, som arbejder med førskolebørn med høretab. Kataloget præsenterer en forskningsbaseret model (The CONVERSATION Model) over, hvordan pragmatisk forsinkelse kan komme til udtryk hos førskolebørn med høretab (4-6 år). Desuden giver kataloget forslag til, hvordan udviklingen af pragmatiske færdigheder kan understøttes hos det enkelte barn gennem det pædagogiske læringsmiljø i dagtilbud.

Kataloget bygger på en opsamling af forskning i perioden 2012-2022 om pragmatiske færdigheder hos førskolebørn med høretab. Derudover er kataloget blevet til på baggrund af anden forskning og faglitteratur samt bidrag fra VISO KaS-leverandører med mange års erfaring på høreområdet.

Vi vil gerne takke projektets følgegruppe af centrale interessenter på høreområdet samt to eksterne fagfællebedømmere for deres bidrag til kvalificering af kataloget. Derudover vil vi gerne takke logopæder fra de kommunale PPR-enheder, som har bidraget med forslag til katalogets udformning på en workshop i september 2022.

Seniorforsker Didde Cramer Jensen har været projektleder for udarbejdelsen af kataloget, som er sket i samarbejde med nuværende og tidligere VISO KaS-leverandører fra Hørerådgivningen – Børn & Unge.

Undersøgelsen er finansieret af Den nationale videns- og specialrådgivningsorganisation (VISO), Social- og Boligstyrelsen.

Kræn Blume Jensen
Forsknings- og analysechef for VIVE Social

Indholdsfortegnelse

Indledning		5
1	Børn med høretab og pragmatiske færdigheder	13
1.1	Børn med høretab og pragmatisk forsinkelse	14
1.2	Udfordringer som følge af pragmatisk forsinkelse	16
1.3	Vurdering af pragmatiske færdigheder	17
2	The CONVERSATION Model	20
2.1	Collaboration (Kommunikativt samspil)	22
2.2	Opportunities (Muligheder for samspil)	25
2.3	Nonverbal Cues (Nonverbal kommunikation)	29
2.4	Verbal Cues (Verbal kommunikation)	32
2.5	Eye gaze (Øjenkontakt og blikretning)	36
2.6	Repair (Reparationsstrategier)	39
2.7	Sequences (Samtalestruktur)	43
2.8	Acknowledgement (Anerkendelse)	46
2.9	Turn-taking (Turtagning)	49
2.10	Initiating topics (Indlede samtale/emneskift)	52
2.11	Otherness (Mentalisering)	55
2.12	Naturally-occurring interaction (Naturligt opstået interaktion)	60
3	Sprogstimulerende aktiviteter med fokus på pragmatiske færdigheder	63
Litteratur		80

Indledning

At lære at forstå og bruge sprog i sociale interaktioner er en del af børns udvikling (1,2). Sprogudvikling handler ikke kun om ordforråd og grammatik, men også om at kunne bruge sproget vellykket i sociale sammenhænge – dvs. mestre de pragmatiske kommunikative regler (3-6). At udvikle sit sprog pragmatisk betyder, at barnet lærer at forstå og formidle kommunikative intentioner (fx humor og ironi), forstå og styre samtaler, tilpasse sit sprog til den sociale kontekst, formulere narrativer og forstå de uskrevne regler for passende sprogbrug samt at sætte sig i andres sted (Theory of Mind) (7,8). Det handler med andre ord om at forstå, hvordan man kan sige det, man gerne vil sige, så det bliver forstået og modtaget på den måde, man ønsker det hos modtageren (9).

I kataloget bruger vi begrebet 'pragmatiske færdigheder' til at beskrive de færdigheder, vi bruger, når vi kommunikerer vellykket med hinanden ved at tage højde for hinandens viden og hensigter i den specifikke samtalekontekst (6). Nogle børn med høretab kan have en forsinkelse eller vanskeligheder i udviklingen af disse samtalefærdigheder og dermed opleve et særligt behov for støtte i deres pragmatiske udvikling (4,10).

Selvom der er sket meget inden for behandling af høretab og hørerehabilitering, sådan at de sproglige færdigheder hos børn med høretab er forbedret signifikant gennem de seneste år (11,12), så kan nogle børn med høretab fortsat være i risiko for at udvikle de pragmatiske færdigheder senere end andre børn (5,13-15). Det er vigtigt at identificere børn med forsinket pragmatisk udvikling, fordi den generelle tilgang typisk ikke er nok for disse børn (6).

I Danmark fødes hvert år 1-2 børn med høretab pr. 1.000 børn. Dertil kommer børn med høretab, der tilstøder i løbet af barndommen (16). Gruppen af børn med høretab er heterogen, og høretabet kan påvirke det enkelte barns sproglige udvikling forskelligt, hvorfor individuel tilpasning er essentiel (17,18). Pragmatiske færdigheder udvikles gradvist hos alle børn sideløbende med barnets øvrige sproglige og socialkognitive udvikling (6). Dette katalog er derfor ikke målrettet specifikke grader af høretab, og vi benytter udtrykket "høretab" bredt til at beskrive børn med forskellige typer og grader af høretab.

Studier har vist, at børn med høretab kan klare sig godt i standardiserede sprogtest, men fortsat kan opleve visse udfordringer i forbindelse med at bruge sproget i sociale sammenhænge (3,19,20). Udfordringerne med de pragmatiske færdigheder opstår først i mødet med andre mennesker og er dermed dynamiske og kontekstafhængige (3,21).

At identificere børn med en forsinket pragmatisk udvikling kan være udfordrende. For det første er der ikke enighed om, hvad der karakteriserer en ikke alderssvarende udvikling, hvilket skyldes manglende viden om årsagerne bag fænomenet (22). For det andet findes således ingen almengyldig standard i forhold til udredning af pragmatiske færdigheder (23,24), og der findes alene begrænset normativ data om den pragmatiske udvikling. Dette vanskeliggør udarbejdelse af en formaliseret testprocedure, hvor man sammenligner resultater for det enkelte barn med referenceværdien for børn med en typisk pragmatisk udvikling (22). For det tredje er pragmatiske færdigheder svære at vurdere med formelle test, fordi pragmatiske færdigheder netop drejer sig om at bruge sprog i kontekst (3,6,19,20).

Konsekvensen af dette er, at børn med pragmatisk forsinkelse kan komme i en situation, hvor de ikke får den hjælp og støtte, de har behov for (22,25). Det er problematisk, da pragmatiske færdigheder er en afgørende faktor for børns socioemotionelle udvikling og for etableringen af succesfulde interaktioner og relationer til andre, særligt jævnaldrende børn (21,26). Samtidig er forskning i pædagogiske interventioner målrettet børn med pragmatisk forsinkelse fortsat begrænset (18,27,28).

Dette efterlader en aktuel mangel på praksisnær viden om, hvordan man kan identificere og støtte udviklingen af pragmatiske færdigheder hos børn med høretab (29,30).

Formål og brug

Dette katalog giver inspiration til, hvordan børn med høretab kan støttes i deres udvikling af pragmatiske færdigheder i et pædagogisk læringsmiljø.

Kataloget henvender sig til logopæder i den pædagogisk psykologiske rådgivning, som arbejder med førskolebørn med høretab (4-6 år).

Logopæder ved Pædagogisk Psykologisk Rådgivning er vigtige samarbejdspartnere for forældre og det pædagogiske personale i dagtilbud. Det gælder både i forhold til identificering af eventuel forsinket pragmatisk udvikling samt den direkte og/eller indirekte intervention omkring udviklingen af pragmatiske færdigheder.

Kataloget bidrager med viden om pragmatiske færdigheder hos børn med høretab i alderen 4-6 år. 96 % af alle 4-6-årige børn er tilknyttet en eller anden form for dagtilbud, og de fleste børn er der i halvdelen eller mere af deres

vågne timer, 5 dage om ugen. Dagtilbuddene spiller dermed en stor rolle i børnenes liv og dannelsesproces i samspil med barnets forældre (31). Det er derfor væsentligt at understøtte det bidrag, som dagtilbuddene kan yde til undersøgelsen af børns pragmatiske udvikling og til planlægning og gennemførelse af intervention.

Det er vigtigt at have fokus på børn med høretab i aldersgruppen 4-6 år, fordi det først er, når barnet begynder at tale og indgå i samspil med sine omgivelser, at det kan opleve at komme i udfordringer omkring de pragmatiske færdigheder (32). Når barnet er i førskolealderen, deltager det mere aktivt i kommunikationen med to eller flere samtalepartnere. På dette alderstrin udvikler barnet færdigheder omkring, hvordan man indgår mest hensigtsmæssigt i samtaler, og hvilke regler der indgår i samspillet (6,33).

Selvom mange børn ubesværet løser den komplekse opgave at integrere sproglig viden med forståelse af konteksten og samtalepartneren, er der dog forskel på børnenes forudsætninger (6). Det kan give anledning til, at man i dagtilbuddene kigger en ekstra gang på børnegruppen af børn med høretab for at få øje på det barn eller de børn, som kan have udfordringer med pragmatiske færdigheder. Med afsæt i den forskningsbaserede model: The CONVERSATION Model (konversationsmodellen) vejleder kataloget i, hvordan pragmatisk forsinkelse kan komme til udtryk hos børn med høretab. Desuden giver kataloget forslag til, hvordan logopæder i samspil med forældre og det pædagogiske personale kan støtte barnets pragmatiske udvikling i hverdagen i dagtilbud.

Kataloget er primært målrettet børn med talesprog, velvidende, at nogle børns kommunikationsmåde kan være forskellige kombinationer af talesprog og andre kommunikationsformer, og mange af katalogets anvisninger kan have en aktualitet uanset barnets kommunikationsmåde (34).

Hvordan kan kataloget bruges?

Kataloget giver indsigt i, hvordan pragmatisk forsinkelse kan komme til udtryk hos førskolebørn med høretab, og hvordan udviklingen af pragmatiske færdigheder kan understøttes hos det enkelte barn i et pædagogiske læringsmiljø.

Viden om pragmatiske færdigheder (The CONVERSATION Model)

Kataloget giver en introduktion til The CONVERSATION Model (konversationsmodellen) (3,4). The CONVERSATION Model er en forskningsbaseret oversigt

over 12 pragmatiske færdigheder, hvor børn med høretab potentielt kan opleve en forsinket pragmatisk udvikling. Udfordringer, som ofte bliver mest tydelige, når børn interagerer med andre børn (3,4).

Modellen er udviklet af de to australske forskere Louise Paatsch og Dianne Toe og har til formål at støtte fagprofessionelle i at identificere områder, hvor børn med høretab kan have særlige pragmatiske udviklingsbehov. Modellen er oprindeligt udviklet til børn i skolealderen, men forslag til observation og aktiviteter er i dette katalog, med tilladelse fra forfatterne, tilpasset førskolebørn (4-6 år). Forslagene er udarbejdet af VISO KaS-leverandører fra Hørerådgivningen – Børn & Unge.

Med afsæt i The CONVERSATION Model giver kataloget indblik i, hvordan førskolebørn med høretab potentielt kan opleve en forsinkelse i deres pragmatiske udvikling. De 12 aspekter i modellen er indbyrdes forbundne, og forfatterne bag modellen anbefaler, at der rettes fokus mod, hvordan børnene behersker disse 12 aspekter i forskellige kommunikationssituationer med henblik på at støtte deres udvikling af disse pragmatiske færdigheder (4).

Identifikation af forsinket pragmatisk udvikling ((Video)observation + analyse)

For hvert aspekt i The CONVERSATION Model giver kataloget forslag til, hvordan logopæden ved hjælp af *observation* – gerne med brug af videooptagelse (10-15 min.) kan studere barnets samspil med andre og få øje på det, som barnet mestrer, og det som barnet har brug for støtte til omkring de pragmatiske færdigheder. (Video)observationerne kan hjælpe med til at se nærmere på relationerne – både mellem børnene og mellem voksne og børn. Desuden kan man vurdere, om de fysiske rammer er trygge og understøttende for barnet med høretab, og om de tilrettelagte aktiviteter er meningsfulde.

Videooptagelser kan tages via mobiltelefon/tablet og give et objektivt billede af barnets pragmatiske færdigheder i struktureret og ustruktureret samspil med andre i hverdagen – fx lege, spille spil, spise madpakker osv. Det er vigtigt, at optagelserne er accepteret af barnets forældre og foregår på etisk forsvarlig vis. Logopæden, det pædagogiske personale i dagtilbud og forældre kan evt. se og analysere videoen sammen. Med flere optagelser kan man desuden følge barnets udvikling og blive klogere på, hvad der lykkes i hvilke situationer, og hvordan de voksne bedst kan støtte barnet. Videooptagelserne kan evt. suppleres med sprogtest og tjeklister om barnets udvikling af pragmatiske færdigheder i hverdagen (se mere herom i afsnit 1.3).

Læs om regler for GDPR ved brug af video i dagtilbud i tjeklisten nedenfor.

Tjekliste ved brug af video i dagtilbud[1,2]

Tjeklisten sikrer, at I overholder Databeskyttelsesreglerne (GDPR) i forbindelse med brug af videooptagelser af børn og medarbejdere.

Det er tilladt at benytte video som en del af den faglige indsats målrettet et barn med høretab i pragmatiske vanskeligheder.[3]

Informér forældre og medarbejdere om, at I benytter video, hvorfor I bruger video, hvem der ser videoen, og hvornår den slettes.

Informér forældre til andre børn i institutionen om, at der sker videooptagelse i tilbuddet, men at deres børn ikke er genstand for indsatsen. Gå i dialog med forældrene om evt. bekymring.

Undersøg om din kommune har særlige guidelines på området. Ellers er følgende retningslinjer gældende:

- Vurdér, om optagelsen er nødvendig
- Er der praktiske forhold, der taler imod brug af video?
- Benyt ikke private enheder (tablet/telefon)
- Sæt en kode på enheden, som benyttes til video
- Sørg for, at enheden er krypteret
- Opbevar optagelsen på en enhed, hvor uvedkommende ikke har adgang
- Lav en liste over, hvem der har adgang til enheden
- Slet optagelserne straks efter, at de ikke er nødvendige længere.

1) Lovhjemmel: art. 6, stk. 1, litra e.

2) Oplysningspligt: art. 13

3) Undersøg, om der er udviklet særlige retningslinjer for brug af video i din kommune.

Støtte til udvikling af pragmatiske færdigheder (Udviklingsstøttende tiltag i hverdagen + sprogstimulerende aktiviteter)

Børn med høretab kan have behov for flere og mere eksplicitte samtaler om kommunikation, hvor den voksne italesætter for barnet, hvordan det er mest hensigtsmæssigt at agere i forskellige situationer. Kataloget præsenterer derfor også en række udviklingsstøttende tiltag og aktiviteter i hverdagen, som kan understøtte, at barnet bliver mødt med et stærkt læringsmiljø, der understøtter udviklingen af barnets pragmatiske færdigheder.

For hvert af de 12 pragmatiske aspekter i The CONVERSATION Model giver kataloget forslag til *udviklingsstøttende tiltag*, man som voksen kan benytte i forbindelse med hverdagsaktiviteter med henblik på at støtte barnet i sin pragmatiske udvikling. Forslagene kan benyttes til at klæde forældre og det pædagogiske personale i dagtilbud på i brugen af disse tiltag, så børnene hjælpes til at opnå erfaring med at kommunikere i forskellige kontekster og med forskellige samtalepartnere. Individuel tilpasning i forhold til barnets alder, udviklingsstadie og behov, er her essentiel.

Kataloget præsenterer desuden en række *sprogstimulerende aktiviteter* med fokus på at støtte udviklingen af de pragmatiske færdigheder hos førskolebørn med høretab. Børn med en forsinket pragmatisk udvikling kan have gavn af individuelt tilrettelagte støtteaktiviteter, hvor den voksne skaber trygge rammer og struktur, så barnet kan undersøge, udforske og øve forskellige pragmatiske færdigheder (6). Gennem aktiviteterne kan barnet opøve erfaringer i at interagere med andre børn, øve brugen af sproget og få en begyndende forståelse for regler og aftaler. Som logopæd kan man introducere og vejlede om disse aktiviteter i dagtilbud og blandt forældre. Aktiviteterne kan udføres enten alene med barnet med høretab eller i en lille, udvalgt gruppe af børn.

I anvendelsen af de udviklingsstøttende hverdagstiltag og sprogstimulerende aktiviteter benyttes en individuel tilpasning, der svarer til barnets alder og behov essentiel.

Oversigten over The CONVERSATION Model, forslag til (video)observation, støttende hverdagstiltag og sprogstimulerende aktiviteter kan alle downloades som separate dokumenter fra VIVEs hjemmeside.

Baggrund og vidensgrundlag

Kataloget er bestilt af Den nationale videns- og specialrådgivningsorganisation, VISO, som hører under Social- og Boligstyrelsen.

VISO

Jævnfør servicelovens § 13, stk. 8. skal Den nationale videns- og specialrådgivningsorganisation (VISO) systematisk indsamle, udvikle, bearbejde og formidle faglig viden på det sociale område og det mest specialiserede specialundervisningsområde.

Dette gør VISO ved at:

- Indsamle og videreformidle data fra VISOs rådgivning
- Opsamle viden fra forskning, lovende praksis, VISO-specialister m.m. inden for udvalgte målgrupper og temaer
- Formidle viden til praksis via formidlingsprodukter og aktiviteter.

En høring, som VISO foretog blandt interessenter og eksperter på høretabsområdet pegede på et vidensbehov angående førskolebørn med høretab og pragmatiske færdigheder. Derfor har VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd i samarbejde med Hørerådgivningen Børn & Unge stået for udformningen af kataloget. Hørerådgivningen Børn & Unge er leverandør for VISO-KaS (Koordinering af Specialrådgivningen), som er en del af Social- og Boligstyrelsen.

Baggrundsviden i kataloget bygger på forskning om (førskole)børn med høretab og pragmatiske vanskeligheder fra de seneste 10 år (2012-2022), identificeret gennem et litteraturstudie udført af VIVE. Desuden indgår ældre referencer, hvor det ikke har været muligt at identificere nyere studier.

Ideer til støttende hverdagstiltag, sprogstimulerende aktiviteter med fokus på pragmatik og forslag til observation (med videooptagelse) præsenteret i kataloget er valgt af VISO KaS-leverandører fra Hørerådgivningen – Børn & Unge. De er udvalgt med afsæt i forskning, faglitteratur samt specialisternes mange års erfaring på høreområdet. Hverdagstiltag, observation og aktiviteter er tilpasset førskolebørn med høretab (4-6 år) og henter inspiration fra flere metodiske tilgange samt Theory of mind (ToM):

- **Marte Meo:** Marte Meo er en videoanalysemetode, der anvendes til at analysere udviklingsstøttende potentialer i menneskeligt samspil.

- **Auditory Verbal Therapy (AVT):**[1] AVT er en rehabiliteringsmetode målrettet forældre og barnets nære omsorgspersoner med henblik på at optimere børnenes hørermæssige og sproglige udvikling i behandling af barnets høretab.

- **The Social Communication Intervention Programme (SCIP):** SCIP er en tale- og sprogterapeutisk metode målrettet børn med pragmatiske vanskeligheder fra 6-11 år.

- **Theory of mind (ToM):** Theory of mind skal her forstås som en fællesbetegnelse for en række evner og kompetencer, som børn udvikler for at forstå mentale tilstande og deres relation til menneskelig adfærd.

Eksempler på støtte og udvikling af pragmatiske færdigheder hos børn med høretab er blevet diskuteret og kvalificeret på en workshop med logopæder fra Pædagogisk Psykologisk Rådgivning i 14 kommuner: Aabenraa, Aalborg, Fredericia, Frederikshavn, Furesø, Haderslev, Holbæk, Københavns, Lemvig, Mariagerfjord, Randers, Silkeborg, Skanderborg og Tønder.

Endelig har en følgegruppe med centrale interessenter på høreområdet og to eksterne fagfællebedømmere bidraget til kvalificering af kataloget.

[1] Flere anvender i dag betegnelsen LSL, som står for 'Listening and Spoken Language', som er en auditiv verbal tilgang.

1 Børn med høretab og pragmatiske færdigheder

Pragmatiske færdigheder involverer koordinering af en bred vifte af færdigheder (35). Herunder sproglige færdigheder (fx udvikling af ordforråd og sprogforståelse), pragmatiske elementer (fx konventioner for, hvordan et emne fastholdes og udvikles i samtale) og social forståelse (fx at være i stand til at sætte sig i andres sted i det sociale samspil) (36).

Pragmatiske færdigheder bygger på socialkognitive evner, der udvikles allerede, inden barnet begynder at udvikle sit sprog. Det gælder navnlig evnerne til at læse andres intentioner og til at dele opmærksomhed med andre. Det handler derfor om tidligt at støtte barnets udvikling af de før-sproglige forudsætninger som øjenkontakt, turtagning, fælles opmærksomhed og evne til imitation (6,37,38). Det har derfor afgørende betydning for barnets pragmatiske udvikling, at det allerede, mens det er ganske lille, tilbydes et støttende og udviklende sprogligt og kommunikativt miljø (4,39,40). Når barnet befinder sig på et tidligt udviklingsstadie, er forældrekontakt og -rådgivning derfor af særlig stor betydning (41).

Dette er også grundtanken i Auditory Verbal Therapy (AVT) af børn med høretab, da forældre og/eller andre primære omsorgspersoner er en vigtig model for barnets indlæring. Forskningen viser, at ca. 80 % af de børn, som følger et 3-årigt AVT-forløb, opnår et alderssvarende talesprog forud for skolestart, såfremt barnet er fundet ved den tidlige hørescreening, anvender relevant høreteknologi og ikke har øvrige vanskeligheder til høretabet (12,42-44). Tidlig hørescreening af nyfødte, tidlig indsats og avanceret høreteknologi gør, at mange børn med høretab i dag kan anvende talesprog som deres primære kommunikationsform (45).

Gode lyttebetingelser og overhøringsmuligheder er den grundlæggende forudsætning, der giver mulighed for at overhøre andres samtaler og på den måde få erfaringer med samspil og samtaler på lige fod med børn, der ikke har høretab (12,37,46).

De fysiske rammer i dagtilbud har stor betydning i hverdagen for børn med høretab, hvor det er vigtigt, at de lydmæssige forhold er gode. Desuden kan tilrettelæggelsen og strukturen i hverdagen ligeledes have indflydelse på, hvordan man sikrer gode lyttebetingelser. Minimering af støj ved hjælp af akustikdæmpende tiltag, opmærksomhed på støjgener i lokalerne i institutionen, struktur på gruppen, opdeling af børnegruppen til mindre enheder. Disse tiltag

sikrer, at barnet færdes i et miljø, hvor der er opmærksomhed på lyttebetingelser og overhøring og dermed mulighed for at tilegne sig sprog og sproglige fraser i en social kontekst. Handlingsanvisninger findes i materialerne:

- Dall, D., Mortensen, L. & Klausen, B. H. (2017). Det 0-6-årige barn med høretab: Om høretabets betydning, lytte- og sprogudviklingen og inklusion i dagtilbud. Aalborg: Materialecentret.

- Markussen-Brown, J., Neergaard, S., Olesen, S.S. & Trecca, F. (2018). Fysiske sprogmiljøer. En forskningsforankret guidebog. Dafolo.

- Johannsen, H., Klausen, H.B., Borregaard, L. & Jensen S.B. (2020). Et godt lyttemiljø i dagtilbuddet. Materialecentret.

Derudover er det vigtigt at have fokus på en indsats i forhold til børnegruppens måde at kommunikere med hinanden på, fx ved at gå hen til vedkommende man vil kontakte, i stedet for at kalde på afstand. Man bør ligeledes have fokus på passende sproganvendelse i gruppen, såsom dagligdagsfraser, inddragelse af børnegruppen i forhold til, hvad god lyd og støj er, hvor meget og hvor lidt man må larme, for at det er muligt at høre, hvad der bliver sagt (47).

Det er også gavnligt, at logopæden vejleder i daglige kommunikationsstøttende tiltag. Benyt evt. AV-strategikort fra Materialecentret (Gå til hjemmeside). Endelig kan brug af høreteknisk udstyr være relevant (47,49).

1.1 Børn med høretab og pragmatisk forsinkelse

Børn med høretab kan udvise en forsinkelse i tilegnelsen af pragmatiske færdigheder sammenlignet med hørende jævnaldrende (13,50,51). Det er vanskeligt at afgøre om en forsinkelse skyldes udfordringer i den auditive og sproglige adgang, eller om barnet ville have oplevet en pragmatisk forsinkelse alligevel (14,52). Selvom der findes modstridende forskningsresultater, peger flere studier på en overhyppighed af pragmatiske forsinkelser i gruppen af børn med høretab (15,53,54).

Hvis et barn med høretab udviser pragmatiske forsinkelser, har det svært ved at bruge sproget på en hensigtsmæssig måde, når sproget anvendes i socialt samspil (35,55). Der hersker imidlertid fortsat uenighed om, hvordan pragmatisk forsinkelse (og vanskeligheder) skal betegnes og afgrænses (22). Det skyldes bl.a., at pragmatik adskiller sig fra sprogets andre elementer ved ikke

at have faste lingvistiske regler. Vurderingen af, hvorvidt en sproglig handling opfattes som passende eller upassende, vil altid være afhængig af konteksten og samtalepartnerens opfattelse heraf (15,22). Pragmatiske forsinkelser er derfor kontekstafhængige og afspejler aktuelle udfordringer omkring de pragmatiske færdigheder hos barnet, i situationen (3,6,22).

Da udviklingen af både tidlig behandling med høreteknologi og den opfølgende pædagogiske og rehabiliterende intervention er under hastig udvikling, kan det være svært at forudsige, hvordan den fremtidige situation for børn med høretab vil blive. Hvor nogle studier finder, at børn med høretab udvikler pragmatiske færdigheder inden for normalområdet (44,56)[2], viser andre studier fortsat pragmatiske udfordringer i det sociale samspil med kammerater (5,20,57,58)[3]. Der mangler fortsat forskning, som kan forklare disse forskelle (13,59).

Generelt finder forskningen enten modstridende resultater angående betydningen af graden af høretab for forsinket pragmatisk udvikling (60), eller at graden af høretab ikke har betydning for de psykosociale færdigheder (61). Dog er der forskning, som viser, at sent diagnosticeret høretab kan have betydning (62,63), og at barnets funktionelle hørelse i hverdagen (efter behandling med høreapparat/CI) kan have betydning for udviklingen af pragmatiske færdigheder (64). Erfaring blandt VISO-specialister peger desuden på, at progredierende høretab i nogle tilfælde kan sammenlignes med sent diagnosticeret høretab, samt at en kombination af høretab og andre udfordringer kan bringe barnet i større risiko for at have udfordringer omkring de pragmatiske færdigheder. Desuden findes der pragmatiske forsinkelser hos børn med Williams syndrom, autismespektrumforstyrrelse, ADHD og udviklingsmæssige sprogforstyrrelser (6).

[2] Socher et al. (2019) finder samtidigt, at 35,71 % af børnene med høretab (CI) klarede sig under aldersnormen, hvad angår visse pragmatiske færdigheder målt med Pragmatisk Profil i CELF4, mens det alene gjaldt 5,89 % af børnene uden høretab.

[3] Fulcher et al. (2021) finder, at børn med høretab efter intervention forbedrer deres evner til ToM i perioden fra 2007 til 2017 og opnår et alderssvarende niveau. Børn med høretab udviste dog fortsat tegn på manglende alderssvarende sociale færdigheder i 2017.

Eksempler på, hvordan pragmatisk forsinkelse kan komme til udtryk hos børn med høretab

- Pludselige emneskift (4)
- Starter flere nye emner (4)
- Vanskeligheder ved at forstå andres perspektiv (25)
- Vanskeligheder ved at starte, vedligeholde og reparere dialog (1)
- Manglende opmærksomhed på samtalepartnerens input (4)
- Stiller flere spørgsmål (4)
- Svært ved at udvide samtalen (4).

1.2 Udfordringer som følge af pragmatisk forsinkelse

Pragmatiske færdigheder er en afgørende faktor for børns socioemotionelle udvikling og for etableringen af succesfulde interaktioner og relationer med andre, særligt jævnaldrende børn (21,26). Børn, som på grund af deres høretab har oplevet nedsat adgang til sprog og kommunikativ interaktion, kan have en begrænset forståelse af følelsesmæssige udtryks kommunikative intentioner (65,66). Dette kan have konsekvenser for deres sociale relationer og vise sig som vanskeligheder med at følge uskrevne regler for kommunikation. En tredjedel af børn med ensidigt høretab vurderes at have problemer med social adfærd og følelsesmæssige reaktioner på grund af deres funktionsnedsættelse (67). Disse vanskeligheder kan følge børnene op i skolealderen, hvor de kan opleve væsentlige udfordringer med at bruge sproget i sociale interaktioner (5).

Potentielle udfordringer hos børn med høretab og forsinket pragmatisk udvikling

- Barnet kan have svært ved at etablere venskaber og håndtere social interaktion (60,127)
- Barnet kan have svært ved at indlede leg og samtaler (53,86)
- Barnet kan opleve at blive ekskluderet fra fællesskaber (29,86)
- Barnet kan have færre kammeratskabsrelationer og af kortere varighed (64)
- Barnet kan opleve vanskeligheder med social deltagelse og heraf ensomhed (128-131)
- Barnet kan trække sig fra samværet med andre, fordi det har svært ved at følge med i kammeraternes samtaler (48,132)
- Barnet kan opleve frustration og angst i forbindelse med dagligdags interaktioner med jævnaldrende (133,134).

1.3 Vurdering af pragmatiske færdigheder

Der findes en række danske vurderings- og screeningsværktøjer til identifikation og vurdering af graden af pragmatiske færdigheder hos førskolebørn med høretab. Værktøjer, som nævnes nedenfor, tager alle udgangspunkt i barnets interaktioner i hverdagen.

Pragmatiske færdigheder udfoldes altid i samspil med andre og er derfor afhængige af, hvilken social kontekst barnet befinder sig i, og hvilke krav der stilles i de forskellige situationer (6). Det er derfor notorisk svært at vurdere pragmatiske færdigheder på en ensartet måde, selv med observation af hverdagsadfærd (68,69).

The Children's Communication Checklist (Second Edition CCC-2)

CCC-2 er et screeningsværktøj, der kan hjælpe med at identificere børn med pragmatisk forsinkelse inden for gruppen af børn med kommunikative vanskeligheder. Redskabet kan tegne en kvalitativ profil af barnets pragmatiske adfærd. Redskabet kan desuden indikere, om et barn bør henvises til yderligere udredning for autismespektrumforstyrrelse. CCC-2 består af 70 udsagn. Forældre eller en anden person med godt kendskab til barnet skal vurdere, hvor ofte det som beskrives, er observeret i barnets hverdag (70-72).

CCC-2 er målrettet børn i alderen 4-16 år. CCC-2 er ikke et diagnostisk redskab, men kan bruges til at afklare, hvad der skal undersøges nærmere i forhold til barnets færdigheder. Brug af redskabet forudsætter specifikke kompetence krav (70,72).

For at score og sammensætte resultatet fra CCC-2 anbefales det at anvende det tilhørende elektroniske scoringsprogram. Tjeklisten og scoringsprogrammet forhandles af Pearson Clinical (Gå til hjemmeside).

Den danske version af CCC-2 har dansk/svenske normer, som er baseret på 451 besvarelser fra danske og svenske forældre (70,72).

Pragmatisk profil

Pragmatisk profil er et vurderingsskema til at indsamle information om et barns pragmatiske færdigheder. Profilen er ikke et diagnostisk redskab, men giver en kvalitativ vurdering af, om barnet har vanskeligheder med det pragmatiske aspekt af sproget, og hvor barnet har brug for støtte i forhold til pragmatisk udvikling.

Den pragmatiske profil består af 50 udsagn. Ud fra hvert udsagn skal forældre eller en anden person med godt kendskab til barnet vurdere, hvor ofte det som beskrives, er observeret i hverdagssituationer med barnet (32,73). Den pragmatiske profil er normeret, og resultatet kan derfor sammenlignes med jævnaldrende (32,73).

Pragmatisk profil indgår i det danske standardiserede testbatteri CELF-4 (Clinical Evaluation of Language Fundamentals – Fourth Edition), som er et klinisk instrument til identificering og udredning af sproglige færdigheder hos børn i alderen 5-12 år (74). En femte version er under udvikling på dansk af CELF-5 (Clinical Evaluation of Language Fundamentals – Fifth Edition).

For at score og sammenfatte resultater fra CELF-4 anbefales det at anvende et scoringsprogram. Pragmatisk profil og scoringsprogrammet forefindes på dansk og forhandles af Pearson Clinical (Gå til hjemmeside).

Dansk pædagogisk udviklingsbeskrivelse 0-6 år

Dansk pædagogisk udviklingsbeskrivelse – 0 til 6 år (3. udgave) er er et observations- og dokumentationsværktøj målrettet det pædagogiske personale i dagtilbud (evt. i samspil med forældre). Udviklingsbeskrivelsen iagttager barnets udvikling inden for ni områder, som bl.a. omfatter pragmatiske færdigheder (75).

Formålet er at identificere børn med behov for yderligere udredning eller særlig indsats samt foretage systematisk observation af et barn eller en børnegruppe. Redskabet består af en kvantitativ del, hvor barnets udvikling registreres på en række områder med faste kategorier og en kvalitativ del, hvor den pædagogiske medarbejder udarbejder en kvalitativ beskrivelse af barnet. Materialet dækker udviklingstrinene 0-6 år (76).

Som led i udviklingen af redskabet er der gennemført en kvalitativ afprøvning med efterfølgende tilpasning ad tre omgange i såvel almene som specialpædagogiske institutioner. Materialets tredje udgave er afprøvet i 36 institutioner (75).

Redskabet kræver ikke særlig certificering, men brug af materialet forudsætter en uddannelse som pædagog eller tilsvarende (75).

Redskabet er it-understøttet og forhandles af Dansk Psykologisk Forlag (online.dpf.dk)

2 The CONVERSATION Model

The CONVERSATION Model (konversationsmodellen) indeholder 12 pragmatiske aspekter, hvor børn med høretab kan have særlige udviklingsbehov (3,4).

Hvert af disse aspekter er præsenteret ved et bogstav i det engelske ord CONVERSATION.

COLLABORATION (KOMMUNIKATIVT SAMSPIL)

OPPORTUNITIES (MULIGHEDER FOR SAMSPIL)

NONVERBAL CUES (NONVERBAL KOMMUNIKATION)

VERBAL CUES (VERBAL KOMMUNIKATION)

EYE GAZE (ØJENKONTAKT OG BLIKRETNING)

REPAIR (REPARATIONSSTRATEGIER)

SEQUENCES (SAMTALESTRUKTUR)

ACKNOWLEDGEMENT (ANERKENDELSE)

TURN-TAKING (TURTAGNING)

INITIATING TOPICS (INDLEDE SAMTALE OG EMNESKIFT)

OTHERNESS (MENTALISERING)

NATURALLY-OCCURRING INTERACTION
(NATURLIGT OPSTÅET INTERAKTION)

De 12 aspekter er beskrevet nedenfor efterfulgt af forslag til, hvordan man som logopæd kan støtte arbejdet med de enkelte pragmatiske aspekter hos børn med høretab i alderen 4-6 år i det pædagogiske miljø i dagtilbud.

Disse 12 aspekter er udvalgt på baggrund af forskning i færdigheder og udfordringer hos børn med høretab. Alle aspekterne hænger sammen, og tilsammen synliggør de kompleksiteten i pragmatiske færdigheder. Alle 12 aspekter er væsentlige for udviklingen af børns pragmatiske kompetencer, men det er ikke sikkert, at det enkelte barn med høretab udviser en forsinkelse ved samtlige aspekter. Modellen deler pragmatisk kompleksitet op i 12 delaspekter. På den måde kan hvert aspekt fungere som et selvstændigt fokusområde i forsøget på at vurdere, om et barn udviser udfordringer ved netop dette aspekt. Brug af modellen skal bero på en generel vurdering af barnets pragmatiske færdigheder og inddrage viden fra forældre og det pædagogiske personale i dagtilbuddet, som kender barnet. Det er desuden vigtigt, at observationspunkter og aktiviteter tilpasses individuelt til det enkelte barns alder, udviklingsstadie og behov.

Modellen kan fremme en kultur i dagtilbuddet, hvor logopæden støtter det pædagogiske personale i at vurdere og reflektere over sammenhængen mellem læringsmiljøet og de pragmatiske færdigheder hos det enkelte barn.

De 12 pragmatiske aspekter i The CONVERSATION Model gennemgås ét for et i de følgende afsnit.

2.1 Collaboration (Kommunikativt samspil)

Pragmatiske færdigheder synliggøres i interaktion

Aspektet 'Collaboration' handler om, at pragmatiske færdigheder er kontekstafhængige, og at pragmatisk forsinkelse hos børn med høretab derfor bedst bemærkes og vurderes, når børnene observeres i kommunikativt samspil med andre.

Vigtigheden af kommunikativt samspil

Samtale kræver et samspil mellem to eller flere samtalepartere. Samtale er på den måde et fælles anliggende og fordrer en gensidig opmærksomhed og involvering i interaktionen. Et spørgsmål kræver et svar og en kommentar kræver en respons. Pragmatiske færdigheder er derfor kontekstafhængige, sociale og dynamiske (4,77).

Kommunikation og sprog handler om mere end ord. Et barn kan have et veludviklet verbalt sprog, men endnu ikke mestre kommunikative strategier og færdigheder, og omvendt kan barnet være god til at kommunikere uden at have et veludviklet sprog. Barnet skal derfor først lære at gøre sine tanker og behov forståelige for andre og kommunikere på en måde, så det kan indgå i fællesskaber og i forskellige former for interaktioner og samtaler med andre (78).

Observation af barnets kommunikative samspil med andre er derfor afgørende for at få indblik i, om barnet kan have udfordringer omkring de pragmatiske færdigheder (4).

Alba leger med dukker i dukkekrogen sammen med tre andre børn. Alba tager de dukker, hun vil have, uden hensyn til, at de andre også gerne vil lege med dem. Hun begynder at lægge dukkerne i seng, selvom de andre børn er i gang med legen.

Udfordringer med kommunikativt samspil hos børn med høretab

Pragmatiske færdigheder er kontekstafhængige, det er derfor vigtigt at vurdere, hvordan børn mestrer forskellige kommunikative situationer og samtalepartnere (73). Udfordringer med den pragmatiske side af sproget kommer primært til udtryk, når man ser på en samtales helhed frem for isolerede sætninger, og derved adskiller de pragmatiske færdigheder sig fra andre sproglige færdigheder hos børn (79). Ved at rette fokus på barnets samtalepartnere og de forskellige kontekster barnet indgår i, vil man kunne danne sig et mere reelt billede af, hvordan barnet med høretab indgår i et kommunikativt samspil med andre mennesker, samt hvornår og hvorfor samspillet fungerer eller ikke fungerer (80,81).

Vanskelighedernes fremtræden vil ofte variere i de forskellige samspil, barnet indgår i. Jo flere kontekstuelle faktorer barnet har at forholde sig til, jo vanskeligere kan det være for barnet at tilpasse sit sprogbrug derefter. Det kan være faktorer som tid, sted, samtaleemne, samtalepartner, motivation m.m., der er afgørende for, hvordan barnet mestrer den kommunikative situation (41,82). Det anbefales derfor, at klinisk arbejde med pragmatiske vanskeligheder hos børn med høretab suppleres med et perspektiv på børn som deltagere i kommunikative interaktioner i hverdagen (4,23).

Forslag til (video)observation af kommunikativt samspil

Observér og analysér en situation, hvor barnet deltager i en aktivitet med jævnaldrende børn og kendte voksne. Vær opmærksom på, om barnet overhører andres samtaler (lyttemiljø). Se efter, om barnet behersker nedenstående punkter.

- Hvordan tager og følger barnet initiativer i samspil med andre (både børn og voksne)?
- Inviterer barnet andre ind i leg, og deltager barnet på lige fod med de øvrige børn i legen?
- Hvordan deltager barnet i rolleleg, eksempelvis i forhold til at fordele roller og sætte sig i andres sted?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i kommunikativt samspil?

- Gør barnet nysgerrig på interaktion:
  Sæt ord på egne og barnets initiativer både ved aktiviteter og i hverdagen - Italesæt initiativet, forstør det og følg op.
- Inkludér barnet i interaktion:
  Hjælp barnet med brugbare sætninger: ”Jeg vil gerne…”, ”Må jeg godt…”, ”Vil du lege med mig?”
  Triangulering: Når et barn fortæller om en oplevelse. Spørg da barnet med høretab, om det har erfaring med en tilsvarende oplevelse?

Kilde: (25)

Hvordan kan kommunikativt samspil støttes gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Snakke-kufferten
- Hvad skal vi lege?

2.2 **Opportunities** (Muligheder for samspil)

Samspil gavner udviklingen af børns pragmatiske færdigheder

Aspektet 'Opportunities' handler om, at børn med høretab indgår i kommunikative interaktioner med flere forskellige samtalepartnere for at udvikle deres pragmatiske færdigheder.

Vigtigheden af at skabe gode muligheder for samspil

I udviklingen af børns pragmatiske færdigheder har det betydning at indgå i naturlige interaktioner med jævnaldrende (21). Hyppige, voksenstyrede én-til-én interaktioner kan potentielt have en negativ indvirkning på udviklingen af pragmatiske færdigheder, da de ikke giver en generel erfaring med, hvordan sproget skal tilpasses i forhold til forskellige kommunikative og sociale omstændigheder (83). Det er derfor vigtigt, at børn med høretab støttes i at indgå i samtale med mange forskellige samtalepartnere (84).

Endelig er børns kommunikative og sproglige udvikling også afhængig af, hvor mange samtaler, barnet er en del af samt kvaliteten af disse, fx om samtalepartneren bruger forskellige ord for at udvide barnets ordforråd (40,78).

Børnene er på legepladsen og en gruppe drenge er i gang med at fordele roller i en moon car-leg. Kaj er med i gruppen, men står i yderkanten af gruppen. Da rollerne er fordelt, og de andre drenge begynder at køre rundt, står Kaj tilbage uden at have fået en rolle.

Udfordringer med mulighed for samspil hos børn med høretab

Forskning peger på, at børn med høretab har færre interaktioner end deres jævnaldrende, hvilket potentielt kan forklare, at børn med høretab kan udvikle pragmatiske færdigheder senere end jævnaldrende børn (4).

De færre interaktioner kan skyldes, at hørende børn kan være tilbageholdende med at tage kontakt til børn med høretab (85,86), hvorfor barnet med høretab kan overlades med ansvaret for samtalen og for at engagere deres kammerater (50). Studier har også vist, at børn med høretab kan have svært ved at komme med i leg (53). Barnet kan være forsinket i sin sprogudvikling og mangle erfaring med, hvordan man kontakter og spørger om lov til at være med. Barnet med høretab kan også opleve udfordringer omkring de pragmatiske færdigheder, fordi de kan miste vigtige informationer, fx når de øvrige børn laver nye aftaler og regler om en igangværende leg (47).

Det er derfor vigtigt, at børn med høretab støttes i deres hverdagsmiljø, så de har øget mulighed for at indgå i naturlige interaktioner med andre børn (87).

Forslag til (video)observation af muligheder for samspil

Observér og analysér en situation, hvor barnet leger med andre børn. Se efter, om barnet behersker nedenstående punkter.

- Hvordan er barnets mulighed for at overhøre det, de andre siger? (lyttemiljø)
- Hvordan er barnets mulighed for at interagere i leg med andre børn?
- Hvordan svarer barnet på de andres initiativer?
- Hvordan byder barnet selv ind?
- Hvordan svarer legekammeraterne på barnets initiativ?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i muligheder for samspil?

Den voksne kan gennem deltagelse i aktiviteter og positiv ledelse støtte barnets interaktion med andre børn. Positiv ledelse handler om måden hvorpå den voksne møder barnet og optræder som udviklingsstøttende rollemodel.

- Hjælp barnet til at gøre opmærksom på, hvis der er for meget støj (mestring).
- Hjælp hele børnegruppen til at være opmærksomme på, om der er for meget støj.
- Anerkend og følg barnets initiativ. Vær opmærksom på de følelser, handlinger og ytringer, initiativet viser.
- Hjælp barnet til at finde brugbare ord/sætninger: "Må jeg være med?", "Det vil jeg gerne", "Det er min tur nu", "Undskyld, det var ikke med vilje".
- Gentag, hvad de andre børn taler om og inddrag barnet med høretab i samtalen. Gør barnets initiativer spændende.

Kilde: (25)

Hvordan kan muligheder for samspil støttes gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktivitet kan tages i anvendelse:

- Hvad skal vi lege?

2.3 Nonverbal Cues
(Nonverbal kommunikation)

Nonverbal kommunikation er vigtig for et vellykket samspil

Aspektet 'Nonverbal Cues" handler om, at børn med høretab støttes i at bruge og aflæse nonverbale signaler, da de er vigtige både i formidling og fortolkning af kommunikation (4,88).

Vigtigheden af nonverbal kommunikation

Som mennesker kommunikerer vi ikke kun gennem det talte sprog, men i lige så høj grad gennem mimik, gestik, stemmeføring, berøring og fysisk nærhed. På den måde forstærker og understreger kropslige og lydlige udtryk det talte sprog (89).

Kropssprog er fyldt med kompleks og subtil information om den holdning, lytterne indtager til det, de hører (90). Som taler bruger man også nonverbal kommunikation til at understøtte det talte. Nonverbale cues omfatter bl.a. ansigtsudtryk, håndbevægelser og subtile signaler såsom kropsholdning (88). Pragmatiske færdigheder består derfor i at kunne tolke både det verbale og nonverbale i en kommunikation (91).

Fire drenge spiller spillet "Vildkatten", Oskar griner højt og længe hver gang, det er ham, der får brikken. De andre børn reagerer på Oskars reaktion, og spillet går i opløsning.

Udfordringer med nonverbal kommunikation hos børn med høretab

Studier har vist, at børn med høretab kan udvise forsinkelser i deres brug og aflæsning af kropssprog. Deres evne til at gøre sig forståelige nonverbalt kan derfor være udfordret (4,56,89). De kan bl.a. have svært ved at fastholde øjenkontakt i samtaler (3) og kan også have svært ved at aflæse kropssprog og mimik. De kan derfor misforstå, hvad der bliver sagt (47). De kan også selv bruge nonverbale signaler på en måde, der ikke understøtter samtalens flow og turtagning, fx ved at kigge væk, give færre små vokale signaler om at være deltagende i samtalen som hmm, nå, wow (4).

Det er derfor vigtigt, at børn med høretab bliver støttet i at udvikle kropssprog og i at lære at aflæse de nonverbale signaler i en samtale (4).

Forslag til (video)observation af nonverbal kommunikation

Observér og analysér en kort (video)sekvens, hvor barnet indgår i samspil med andre børn og kendte voksne. Hav fokus på den nonverbale kommunikation. Tag evt. lyden væk ved brug af video. Se efter, om barnet behersker nedenstående punkter.

- Hvordan er barnets nonverbale kommunikation (mimik, gestus og kropssprog)?
- Afspejler mimik og gestus barnets tilstand og følelser?
- Hvordan er barnets opmærksomhed på andres mimik/nonverbale kommunikation?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i nonverbal kommunikation?

Den voksne kan ved positiv ledelse vise barnet, hvordan man bruger gestik og mimik ved selv at være tydelig i sin nonverbale kommunikation.

Den voksne kan afspejle egne handlinger/følelser gennem tydelig gestus og mimik/ansigtsudtryk.

- Fx, barnet ser på det, den voksne laver. Den voksne ser tilbage og smiler.
- Det er vigtigt, at ansigtsudtrykket afspejler den følelse, som man har.
- Gør barnet opmærksom på de andres mimik, sæt ord på de andres følelser i forhold til mimik.

Kilde: (25))

Hvordan kan nonverbal kommunikation støttes gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Hånddukke
- Fisk en følelse
- Spejlleg
- Tale og tankebobler
- Lad os tale om opførsel og kommunikation.

2.4 **Verbal Cues** (Verbal kommunikation)

Sproglige færdigheder er vigtige for den pragmatiske udvikling

Aspektet 'Verbal Cues' handler om, at børn med høretab støttes sprogligt i at udtrykke deres hensigter (4).

Vigtigheden af verbal kommunikation

I samspil med andre samtalepartnere er det vigtigt at have et veludviklet sprog, herunder syntaks, morfologi, semantik og fonologi, for at kunne udtrykke sig præcist (4). At lære nye ord forudsætter fx, at børn forstår andres kommunikative hensigter med at bruge ordene (6). Det er derfor vigtigt at have fokus på udviklingen af disse færdigheder og øve, hvordan de kan bruges i hverdagens sociale sammenhænge.

Børn, der leger sammen, kommunikerer med hinanden. Derfor har leg et stort potentiale for at udvikle børns sociale og sproglige formåen. Et begrænset sprog kan imidlertid være en barriere for at deltage. Børn, der har svært ved at kommunikere eller afkode legen, kan have svært ved at deltage i legen med deres jævnaldrende. Hvis en leg fx kræver sproglige forhandlinger, kan børn, der ikke har så udviklet et sprog, have vanskeligt ved at holde legen i gang eller forhandle sig til en aktiv rolle i legen (78).

En gruppe drenge skal spille fodbold med en voksen. Den voksne ved, at Philip gerne vil stå i mål. Den voksne spørger gruppen om, hvem der vil stå i mål. Philip løber ned i målet og stiller sig.

Udfordringer med verbal kommunikation hos børn med høretab

Forskning har anslået, at omkring 50 % af børn med høretab i større eller mindre grad ikke følger en alderssvarende sproglig udvikling (17). Børn med høretab kan have et mindre ordforråd end jævnaldrende børn, da de kan være lidt længere om at lære nye ord og opbygge et ordforråd (92,93).

Det kan eksempelvis komme til udtryk ved, at børn med høretab kan have vanskeligt ved at gentage et spørgsmål korrekt eller svare korrekt herpå (94). De kan også have svært ved at give specifikke instrukser (fx vedr. reglerne i et spil). I sammenligning med hørende børn kan børn med høretab komme til at give få instrukser, de kan glemme at tjekke, om samtaleparteneren har forstået det sagte, og de kan bruge flere uspecifikke referencer såsom brug af stedord uden at vide, hvad de henviser til. Der kan ligeledes ses en tendens til, at børn med høretab anvender kortere sætninger og færre mentale verber som fx føle, tænke og tro (3,23,94).

Der er derfor behov for, at børn med høretab fortløbende støttes i udviklingen af deres sproglige- og kommunikative færdigheder, så de effektivt kan indgå i den sociale interaktion med deres jævnaldrende (4).

Forslag til (video)observation af verbal kommunikation

Observér barnet i et struktureret samspil (den voksne deltager i legen) og et ustruktureret samspil (barnet leger uden voksendeltagelse med andre børn). Det kan være meget forskelligt, hvordan barnets legekompetencer og sprogbrug kommer til udtryk i strukturerede og ikke-strukturerede situationer/leg. Derfor giver det et mere retvisende billede at optage begge situationer. Se efter, om barnet behersker nedenstående punkter.

- Taler barnet i et normalt stemmeleje, dvs. en tydelig og hørbar stemme?
- Kan barnet give forståelige instrukser?
- Benævner barnet egne initiativer, fx "Jeg vil hente cyklen"?
- Kan barnet fortælle om egne oplevelser?
- Kan barnet bede om hjælp på en alderssvarende måde?
- Kan barnet bede om forklaringer?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i verbal kommunikation?

- Sæt ord på barnets egne og andres handlinger. Dermed lærer barnet at forstå, hvad der sker i samspil.
  Fx den voksne siger "Sofie blev meget vred, da Sofus tog skovlen fra hende. Nu er hun ikke sur mere, nu har hun fået den tilbage".
- Benævn barnets tanker og følelser (for at styrke ordforråd, selvregistrering og selvbillede).
  Fx "Jeg kan se, at du kan lide den grønne".
- Gør barnet opmærksom på andres initiativer.
  Fx "Jeg hørte Bo sagde, at han gerne vil låne bogen".
- Støt barnet i at samarbejde.
  Fx "Hvis du gerne vil være faderen (i legen), så vil jeg gerne være moderen".
- Lær barnet sætninger/fraser til at skabe kontakt:
  Fx "Må jeg være med?", "Skal vi lege"?

Kilde: (25)

Hvordan kan verbal kommunikation støttes gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Snakke-kufferten
- Hvad skal vi lege?
- Spejlleg
- Lad os tale om opførsel og kommunikation

2.5 **Eye gaze** (Øjenkontakt og blikretning)

Øjenkontakt og blikretning er væsentlige færdigheder i en samtale

Aspektet 'Eye gaze' handler om, at børn med høretab støttes i brugen af øjenkontakt og blikretning, da disse er vigtige måder at give information på til samtalepartnere i interaktioner.

Vigtigheden af øjenkontakt og blikretning

Forståelse af et budskab i samtale styrkes, når man får input via både det talte ord og via de visuelle signaler fx øjenkontakt (95). Øjenkontakt og blikretning anvendes eksempelvis i samtaler til at sende væsentlige følelsesmæssige signaler mellem samtalepartnere og anvendes også til at overvåge og videregive information (4).

Øjenkontakt er vigtigt i håndteringen af turtagning i samtaler. Ved at kigge på lytteren, signalerer taleren, at vedkommende overgiver taleretten til samtalepartneren. Manglende øjenkontakt kan derfor resultere i kortere og mere afbrudte samtaler med flere pauser og færre turtagninger (94). Desuden er respons fra samtalepartneren mindre sandsynlig, når den, der taler, ikke har øjenkontakt med vedkommende (1).

Den voksne sidder med to børn og læser en bog ud fra metoden dialogisk læsning. Når hun stopper op og inddrager børnene, kigger Laura stadigvæk på siderne i bogen, og når Laura ser op, kigger hun ud ad vinduet.

Udfordringer med vigende øjenkontakt og blikretning hos børn med høretab

Forskning peger på, at børn med høretab kan opleve udfordringer med at bruge øjenkontakt og blikretning til at give information til samtalepartnere (29). Som lyttere kan de have vanskeligt ved at bruge øjenkontakt til at give samtalepartneren det signal om interesse, som kan være med til at fortsætte samtalen. De kan også have undvigende øjenkontakt, når der er noget, de ikke forstår. I stedet for at stille opklarende spørgsmål, kigger de væk (4,96). Som talere kan de have udfordringer med at bruge blikket til at signalere, at turen gives videre til samtalepartneren (97).

Børn med høretab kan komme i konflikt, hvis de misforstår eller ikke ser andre børns signaler. Dermed kan disse børn virke provokerende eller 'uopdragne', fordi de misforstår situationen og reagerer anderledes end det forventede (29). Det er derfor vigtigt at støtte barnet i brug af signaler via øjenkontakt og blikretning, såfremt barnet ikke mestrer dette (4).

Forslag til (video)observation af øjenkontakt og blikretning

Observér, hvornår barnet eksempelvis taler eller interagerer med et andet barn eller voksen.

- Hvordan er barnets øjenkontakt?
- Har barnet øjenkontakt med samtalepartneren, når barnet taler?
- Har barnet øjenkontakt med samtalepartneren, når samtalepartneren taler?
- Hvordan er øjenkontakten, når barnet lytter – stabil/vigende?
- Hvad karakteriserer situationen, når øjenkontakten er god?
- Støtter den voksne barnet ved at søge øjenkontakt, følge barnets blik og pegninger?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i brug af øjenkontakt og blikretning?

- Undgå at presse barnet.
- Skab en god atmosfære. Spejl barnets ansigt (når det smiler, så smil igen).
- Tiltræk og italesæt barnets opmærksomhed eller mangel på samme.
- Hold et stykke legetøj op i nærheden af dine egne øjne, for at fange barnets øjenkontakt.

Kilde: (25)

Hvordan kan øjenkontakt og blikretning øves gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Snakke-kufferten
- Hvad skal vi lege?
- Spejlleg
- Lad os tale om opførsel og kommunikation

2.6 **Repair** (Reparationsstrategier)

Reperationsstrategier er vigtige for at forebygge sammenbrud i samtaler

Aspektet 'Repair' synliggør vigtigheden af reparationsstrategier i forhold til at kunne holde en samtale kørende (4).

Vigtigheden af reparationsstrategier

At stille opklarende spørgsmål, når der er noget, man ikke kan høre eller forstå, er vigtigt for at reparere samtaler, så samtalen ikke går i stå (98). I interaktion hænder det, at man har brug for at få noget omformuleret for at forstå det, der bliver sagt. Måske har nogen udtalt noget forkert eller utydeligt, er kommet til at bytte om på ordene, eller man har opdaget en misforståelse. Disse tiltag betegnes som reparationsstrategier, og de gør det muligt for os systematisk at udpege og rette mulige problemer i både vores egen og andres tale (1).

En gruppe børn sidder og taler om, at de har været i Djurs Sommerland, alle byder ind med små oplevelser derfra. Pludselig udbryder Esther, "min kjole er gul".

Udfordringer med reparationsstrategier hos børn med høretab

Forskning har vist, at børn med høretab kan have sværere end jævnaldrende børn ved at reparere og identificere behovet for reparation i samtaler (51,99,100). De kan være tilbageholdende med at søge afklaring, når der er ting i samtalen, de ikke forstår (96,100) og have svært ved at forstå, hvornår der sker et samtalebrud (94). Måske derfor oplever børn med høretab flere sammenbrud i kommunikationen end jævnaldrende børn (9).

Det er vigtigt at arbejde med strategier og kompetencer hos børn med høretab i forhold til at anvende flere forskellige reparationsstrategier (4). Flere studier viser, at børn med høretab har behov for eksplicit vejledning i, hvordan de håndterer vanskeligheder i kommunikationen (101,9). Hvis børnene lærer at håndtere sammenbrud i kommunikationen, forlænges længden af deres samtaleforløb med andre, og børnenes sociale status i børnegruppen øges (9).

Forslag til (video)observation af reparationsstrategier

Observér barnet i leg med andre børn. Lyt til barnets ytringer i dialogen/legen.

- Gør barnet opmærksom på, at det ikke har hørt eller forstået det, der er blevet sagt?
- Tager barnet initiativ til samspil?
- Kan barnet svare på et spørgsmål og samtidig lægge op til videre dialog?
- Kan barnet finde på nye ideer for at holde legen/samtalen i gang?
- Kan barnet benytte pauser korrekt i samtalen?
- Støtter de andre børn op om reparation af samtalen?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i brug af reparationsstrategier?

- Skab en god atmosfære, spejl barnets ansigt (når barnets smiler, så smil igen).
- Tiltræk og italesæt barnets opmærksomhed eller mangel på samme. Sig fx: ”Lige nu kigger du ikke på mig”.
- Lær barnet hjælpesætninger.
  Fx, ”Jeg hørte ikke, hvad du sagde”, ”Sig det lige igen”, ”Jeg hørte ikke det hele”, ”Jeg kan ikke høre her – skal vi lege et andet sted?”, ”Skal vi lege udenfor, der hører jeg bedre”.
- Lær barnet at løse problemer.
  Fx, Dukken skal vaskes, men der mangler vand. Hvad gør vi? Lad barnet løse problemet.

Kilde: (25)

Hvordan kan reparationsstrategier øves gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Rolleleg med fokus på samtaleregler
- Hånddukke
- Fortæl, fortæl
- Hvad skal vi lege?
- Hvor skal vi hen?
- Barriereleg

2.7 **Sequences** (Samtalestruktur)

Brug af samtalestrukturer er vigtigt for at indgå i længerevarende og uddybende samtaler

Aspektet 'Sequences' foreslår, at børn med høretab støttes i at øve samtalestrukturer og holde en samtale i gang med deres kammerater (4).

Vigtigheden af samtalestrukturer

Samtale mellem mennesker er inddelt i en række sammenhængende sekvenser, der strukturerer samtalen. Som minimum består en samtale af to samtalesekvenser. Den ene part stiller et spørgsmål, og den anden part svarer (102).

Selvom samtale er en naturlig del af vores sociale liv, hvorigennem vi deler oplevelser, følelser og meninger, så er der imidlertid begrænset viden om, hvordan børn med høretab opøver disse samtalestrukturer og holder en samtale i gang med deres kammerater (4).

En gruppe børn sidder og taler om, hvad de skal være til fastelavn. Nova lytter i starten til samtalen og fortæller så om, hvad hun har lavet i weekenden.

Udfordringer med samtalestrukturer hos børn med høretab

Studier har vist, at børn med høretab kan have sværere ved at indgå i længere samtaler end jævnaldrende børn. De kan have svært ved sociale konventioner for, hvordan et emne fastholdes og udvikles i samtale. Børn med høretab benytter oftere end børn uden høretab korte enstavelsesord som ja eller nej i deres svar (1).

Forskning peger ligeledes på, at børn med høretab kan have sværere ved at tilpasse sig samtalepartnerens behov og holde sig til samtaleemnet. De introducerer

eksempelvis flere nye emner til samtalen, stiller flere spørgsmål og taler i længere tid end deres jævnaldrende (2).

Denne adfærd, hvor børn med høretab kan komme til at dominere samtalen, kan potentielt skyldes en frygt for at blive præsenteret for emner, barnet ikke er bekendt med, og som derfor kan medføre sammenbrud i samtalen. Det kan også skyldes, at nogle børn med høretab endnu ikke mestrer de samtalefærdigheder, der er nødvendige for at indgå i længerevarende og uddybende samtaler (2).

Det er derfor vigtigt, at børn med høretab støttes i deres indsigt i samtalestrukturer, så de bliver bedre i stand til at deltage i interaktionen og samtale med jævnaldrende.

Forslag til (video)observation af samtalestrukturer

Observér barnet i leg med andre børn. Lyt til barnets ytringer i dialogen/legen.

- Lytter barnet til samtalen?
- Kan barnet følge/blive i samtalen?
- Skifter barnet hyppigt emne?
- Har det nye emne en sammenhæng med det foregående emne, som samtalepartneren kan følge?
- Hvor mange dialogskift kan barnet deltage i inden for samme emne?
- Kan barnet initiere (nye) samtaleemner?
- Udviser de andre børn interesse for samtalen?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i brug af samtalestrukturer?

- Støt barnet i at fortælle om oplevelser, hvor strukturen og forløbet bliver tydeligt.
  Fx ”Først gjorde du det, så skete det, og så til sidst…”
- Brug rim og remser sammen med barnet, som viser en struktur (”Jeg gik mig over sø og land, da mødte jeg en gammel mand”).
- Tænk selv højt.
  Fx, ”Jeg tager gummistøvler på, fordi det regner udenfor”.
- Spørg ind og forvent et svar. Giv barnet tid til at formulere et svar.

Kilde: (25)

Hvordan kan samtalestrukturer øves gennem leg?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Hånddukke
- Fortæl, fortæl
- Hvor skal vi hen?
- Barriereleg

2.8 **Acknowledgement** (Anerkendelse)

Anerkendelse af samtalepartnerens udsagn er væsentlig for at holde et emne og en samtale kørende

Aspektet 'Acknowledgement' handler om, at anerkendende signaler i samtale er vigtige i kommunikation mellem mennesker (4).

Vigtigheden af at anerkende samtaleparteneren

Anerkendelsesstrategier kan omfatte lyde som mmhm, nå, aha, wauw, åh, okay. Med disse lyde anerkender man som lytter, at den andens tale er blevet hørt og forstået. Man kan med lydene tilkendegive opmuntring eller påskønnelse, skepsis eller ligegyldighed (90). Jævnfør aspektet 'eye gaze' kan man desuden anerkende sin samtalepartner via øjenkontakt og blikretning samt anvende nonverbale cues fx et nik.

Studier har vist, at brug af anerkendelse er væsentlig i forhold til at vedligeholde samtale (90,103).

Frederik og Henry spiller "Frugthaven". Frederik kommenterer spillet og fortæller, hvis tur det er, "Nu skal du slå". Frederik ser ikke ud til at lytte til Henry og tager bare frugten uden at sige noget eller spørge om det.

Udfordringer med anerkendelse hos børn med høretab

Et nyligt metastudie viser, at børn med høretab er mindre tilbøjelige til at initiere episoder med fælles opmærksomhed, og at de forbliver i fælles opmærksomhed i kortere varighed end deres jævnaldrende (104). Børn med høretab anvender desuden typisk færre anerkendelsessignaler end deres kammerater (105). I udviklingen af pragmatiske færdigheder er det imidlertid ikke kun antallet af anerkendelsessignaler, som er væsentligt for at være en god lytter. Lige så vigtigt er det at vide, hvornår og hvorfor anerkendelsessignaler benyttes som et bidrag til at holde en samtale kørende. Børn med høretab kan opleve vanskeligheder ved at anvende anerkendelsessignaler på en hensigtsmæssig måde (3,4). Det er derfor afgørende, at børn med høretab støttes i udviklingen af denne færdighed (3,4).

Forslag til (video)observation af anerkendelse i samtale

Observér barnet i dialog med andre børn.

- Lytter barnet til samtalepartneren?
- Set barnet på samtalepartneren?
- Bruger barnet anerkendende lyde (nåå, ihh, ej...) på de rigtige steder i samtalen?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i brug af anerkendelse?

- Gør barnet interesseret i andres oplevelser.
  Fx, ”Peter sagde, at han fandt en snegl" - giv pause og se forventningsfuldt på barnet med høretab, for at det kan give respons - "Har du eller andre oplevet noget lignende?"
- Det er vigtigt, at samtalepartneren bruger anerkendende lyde som åhhh, ihh, neej.
- Sætte ord på barnets og egne handlinger, følelser og tanker
  Fx når barnet smiler eller kommer med et verbalt udtryk, anerkend med: ”Jeg kan se du smiler. Det er dejligt, at du kan lide historien”.

Kilde: (25)

Hvordan kan anerkendelse øves gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Snakke-kufferten
- Fortæl, fortæl
- Hvad skal vi lege?
- Lad os tale om opførsel og kommunikation

2.9 **Turn-taking** (Turtagning)

Træning af turtagning er vigtig for at kunne begå sig socialt

Aspektet 'Turn-taking' fremhæver vigtigheden af at give plads og lytte samt vente på sin tur i samtale og leg.

Vigtigheden af turtagning

At vide, hvordan man tager ture i samtale, er en afgørende pragmatisk færdighed i forhold til interaktion med andre (4). For børn er denne færdighed vigtig for at kunne begå sig socialt, da den hjælper barnet til at kunne planlægge og udføre en samtale med andre (106).

Turtagning i samtale følger specifikke turtagningsregler (107). Vellykket turtagning afhænger af præcis timing, så ingen taler i munden på hinanden, og så der ikke opstår lange pauser mellem tale-turene. Derudover skal de fleste samtaler foregå ved en vis hastighed, og man skal håndtere skiftet mellem hvem, der har ordet (106). Lytteren må udvise opmærksomhed mod taleren, så man er opmærksom på, hvornår samtalepartneren stopper sin tale, og lytterens tur starter. Det kræver forståelse for både prosodiske udtryk (fx faldende tone i slutningen af en ytring) og syntaktisk struktur (fx pauser i afslutningen af en sætning) (4).

Børn lærer meget sprogligt og socialt ved at deltage aktivt i samtaler, som de ikke ville lære, hvis de blot lyttede. Det gælder fx at begynde en samtale, at lære, hvornår og hvordan man tager sin tur i en samtale, og at bringe et budskab effektivt videre (108).

Vega og Sofie leger med barbiedukker. De har en masse tøj til dukkerne. I begyndelsen aftaler de fint, hvordan de deler tøjet, men da der ikke er så meget tilbage, tager Vega det sidste.

Udfordringer med turtagning hos børn med høretab

Studier har vist, at nogle børn med høretab tager længere ture, stiller flere spørgsmål og kommer med flere personlige kommentarer i sammenligning med jævnaldrende børn (2,109). Forskning peger også på, at børn med høretab kan have svært ved at følge hurtig turtagning i gruppeinteraktioner (110).

Det er derfor vigtigt, at børn med høretab støttes i at blive kompetente tur-tagere, både i én-til-én samtaler og i grupper.

Forslag til (video)observation af turtagning

Observér barnet i dialog med andre børn. Observér, om barnet mestrer turtagningsprincipperne:

- Venter barnet på tur?
- Venter de andre børn på tur?
- Tager barnet sin tur?
- Tager barnet flere ture? (Hvor mange?)

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i turtagning?

- Skiftes til at fortælle en del af en historie
- Skiftes til at sende noget rundt (fx ved frokosten)
- Skiftes til at stille spørgsmål og svare
  Fx, ”Hvad hedder du?”, ”Jeg hedder…”
  Leg evt. at I har en mikrofon, som skifter hænder og synliggør, hvem der har taleretten.
- Ved spil, sæt ord på: ”din tur”, ”min tur”
- Skift roller. Lad barnet overtage styringen (som den voksne), og den voksne indtage en mere afventende rolle. Her øves tydelig start og slut samt spejling.

Kilde: (25)

Hvordan kan turtagning øves gennem sprogstimulerende aktiviteter?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Rolleleg med fokus på samtaleregler
- Hånddukke
- Fisk en følelse
- Hvad skal vi lege?
- Barriereleg

2.10 Initiating topics
(Indlede samtale/emneskift)

Evnen til at indlede nye emner i en samtale er en central pragmatisk færdighed

Aspektet 'Initiating topics' fokuserer på evnen til, på en hensigtsmæssig måde, at introducere nye samtaleemner (4).

Vigtigheden af at kunne indlede en samtale og mestre emneskift

Samtaleemnet giver kommunikationen indhold samt fokus, og det skal gerne være et emne, som begge samtalepartnere synes er interessant. Det er vigtigt for social interaktion, at børn lærer, hvordan de igangsætter og fastholder et passende antal emner i en samtale (4).

En gruppe piger leger købmandsleg, hvor de skiftes til at være købmand og være handlende. Mille fastholder, at hun vil være købmand, og når Nanna vil købe ost og brød, siger Mille, "nej du skal købe kød og kartofler".

Udfordringer med at indlede samtale/emneskift hos børn med høretab

Studier har vist, at børn med høretab kan være mere tilbøjelige til at bringe nye emner ind i samtaler end jævnaldrende børn. Dette kan medføre, at kammeraterne bliver mere passive i samtalerne (111). Når børn med høretab initierer mange emner, giver det samtalepartneren begrænsede svarmuligheder. Dermed bliver samtalen mere udspørgende end en gensidig udveksling af information (112).

Årsagen til den høje grad af initiering af emner kan skyldes, at børn med høretab søger at være i kontrol for at undgå, at samtale bryder sammen. De kan være

usikre på ikke at kunne forstå nye samtaleemner eller at misforstå emner grundet manglende mulighed for overhøring (4,96).

Det er vigtigt, at børn med høretab lærer at initiere emner, der åbner op og øger sandsynligheden for, at en samtale kan indeholde flere gensidige udvekslinger. Desuden er det vigtigt i arbejdet med børn med høretab at fokusere på, hvordan børnene kan gøre samtaler mere jævnbyrdige ved at give slip på lidt af den kontrol, som de opbygger ved at være dem, som initierer emner i samtaler (4).

Forslag til (video)observation af barnets evne til at indlede samtale og benytte emneskift

Observér barnet i dialog med andre børn.

- Hvordan er lyttemiljøet i gruppen, er der mulighed for overhøring?
- Tager barnet initiativ til samtale om nye emner?
- Lytter de andre børn til barnets initiativer?
- Kan barnet følge andre børns interesse i valg af samtaleemner?
- Bryder barnet ind i samtale ved at tale om nye emner?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i at indlede samtale og benytte emneskift?

- Positiv ledelse, hvor barnet støttes i at lytte og byde ind i forhold til et samtaletema.
- Fortæl enkle historier, hvor børnene skiftes til at føje en sætning til historien.
- Sæt ord på barnets og de andre børns initiativer, og vis herved, hvordan man kan indlede samtale. "Du leger med perler, det ser spændende ud".
- Købmandsleg: øver emneskift. Hilse på hinanden. Anmode om varer. Betale for varer.

Kilde: (25)

Hvordan kan man gennem sprog-stimulerende aktiviteter øve at indlede samtale og benytte emneskift?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Snakke-kufferten
- Fortæl, fortæl
- Hvad skal vi lege?
- Lad os tale om opførsel og kommunikation

2.11 **Otherness** (Mentalisering)

Vellykket social interaktion fordrer, at man kan sætte sig i den andens sted

Aspektet 'Otherness' omhandler evnen til at mentalisere, dvs. forstå egen og andres adfærd ud fra mentale tilstande.

Vigtigheden af mentalisering

Mentalisering er en forestillingsevne, der gør os i stand til at forstå egen og andres adfærd ud fra mentale tilstande. Mentalisering involverer opfattelse og fortolkning af følelser, tanker, overbevisninger, intentioner og ønsker. Vi anvender alle mentalisering, når vi interagerer med hinanden. Vi er ikke altid bevidste om det, men vi er hele tiden opmærksomme på vores egen og den andens mentale tilstand og tilpasser vores handlinger hertil – fx små ændringer i den andens ansigtsudtryk eller måde at sige tingene på (113,114). På den måde udveksler vi information, som bidrager til at opretholde og udvikle samtalen. For at kunne give information, der er relevant for samtalen, og som også er forståelig for samtalepartneren, er det nødvendigt, at man kan afkode og forstå den andens mentale tilstand, herunder følelser og overbevisninger (115). Børn, der har udfordringer med mentalisering, er i risiko for forsinket pragmatisk udvikling (4).

Mentalisering er relateret til 'Theory of Mind' (ToM), der omhandler evnen til at danne sig forestillinger om en anden persons tanker, følelser, overbevisninger mv. (116). Dette vedrører evnen til at forstå, at den mentale tilstand hos andre kan være forskellig fra ens egen mentale tilstand (8). Denne evne sætter barnet i stand til at respondere på en forståelig og relevant måde i forhold til det, som samtalepartneren lige har sagt, fx ved at give tilstrækkelig og relevant information (117). Børn, som ikke mestrer evnen til at sætte sig i sin samtalepartners sted, kan derfor have svært ved at respondere på en hensigtsmæssig måde i interaktioner, og det kan dermed være svært at opretholde samtalen (118). Omvendt viser studier, at når børn begynder at forstå andres synsvinkler, bliver de mere motiverede for at bruge sproget til at forklare sig (119).

Emilie leger med Ole. Ole falder og slår sit ben. Emilie ser det, men løber videre og bliver sur, fordi Ole ikke løber med.

Udfordringer omkring mentalisering hos børn med høretab

Trods variationer udvikler børn med høretab generelt evnen til Theory of Mind senere end jævnaldrende børn (39). Der er dog betydelige variationer (120), som ser ud til at hænge sammen med graden af deres sproglige/kommunikative færdigheder og ikke med graden af deres høretab (8). Børn med høretab, som er i et tegnsprogsmiljø fra fødslen og udvikler tegnsprog som modersmål, tilegner sig ikke Theory of Mind senere end børn med typisk hørelse (121).

Det ser ud til, at udvikling af et velfungerende sprog er en del af forudsætningen for at kunne sætte sig ind i et andet menneskes tanker og følelser og forstå, at de kan være forskellige fra ens egne (39). Det er derfor vigtigt at give børn med høretab gode sociale erfaringer med at forstå andres tanker og følelser og redskaber til at udtrykke deres egne tanker og følelser ved brug af mentale verber (fx at føle, tænke, synes) (119). Der skal derfor være fokus på at inddrage og forklare mentale verber i sociale kontekster.

Forslag til (video)observation af barnets evne til mentalisering

Observér barnet i leg med andre børn.

- Tager barnet hensyn til de andre?
- Udviser barnet forståelse for de andre børns initiativer?
- Er barnet interesseret i de andre børns beretninger?
- Er barnet nysgerrigt og stiller spørgsmål?
- Reagerer barnet på den andens kropssprog?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT).

Hvordan kan man støtte barnet i mentalisering?

- Er barnet interesseret i andre børn og deres oplevelser?
  Fx, ”Jeg hørte, at Mathilde sagde, at hun har været ved stranden. Har du også prøvet at være ved stranden?”
- Tydeliggør det med uddybende spørgsmål.
- Tal med barnet om, at vi kan lide forskellige ting.
  Fx, ”Jeg kan lide kaffe, du kan lide saftevand”.
- Tal højt om egne følelser, så barnet hører det. Brug mentale verber.
  Fx, ”Når solen skinner, bliver jeg glad”.
- Italesæt de andre børns reaktioner
  Fx, ”Se nu er Sara ked af det. Det er fordi…”
- Støt barnet i at løse konflikter sprogligt.
  Fx, ”Jeg så, at du blev vred over, at Thea væltede dit tårn. Det kan jeg godt forstå. Men jeg vil ikke have, at du slår. Kan du se, at Thea er ked af det nu? Hvad kunne du have gjort i stedet for?”

Kilde: (25)

Hvordan kan man gennem sprogstimulerende aktiviteter øve mentalisering?

Følgende aktiviteter kan tages i anvendelse: Aktiviteterne findes bagerst i kataloget.

- Rolleleg med fokus på samtaleregler
- Lade som om
- Fisk en følelse
- Spejlleg
- Barriereleg
- Tale og tankebobler
- Lad os tale om opførsel og kommunikation

2.12 Naturally-occurring interaction (Naturligt opstået interaktion)

Kontekst har betydning for vurdering af børns pragmatiske færdigheder

Aspektet 'Naturally-occurring interaction' understreger betydningen af at studere samtalehandlinger i interaktioner i børnenes dagligdags omgivelser med kendte samtalepartnere.

Vigtigheden af naturlige interaktion

For alle mennesker, herunder børn med høretab, gælder, at de interagerer og samtaler på forskellige måder afhængigt af, hvem deres samtalepartner er. Er det fx en pædagog, jævnaldrende kammerat, søskende eller voksne vil børnene opføre sig og være i dialog på forskellige måder. Desuden har det betydning for børnenes måde at interagere på, om de kender samtalepartneren i forvejen (3,15).

Når man undersøger pragmatiske færdigheder blandt børn med høretab, er det vigtigt at inkludere kontekstens betydning for det enkelte barns færdigheder, ellers risikerer man at drage konklusioner om færdighederne, som ikke er dækkende for barnets reelle pragmatiske formåen (122). Når man vil have indblik i udfordringer og udviklingsmuligheder i pragmatiske færdigheder blandt børn med høretab, giver observationer af børnenes interaktioner i deres hverdagsomgivelser, fx i hjemmet eller med jævnaldrende derfor en væsentlig indsigt (4).

Behovet for at fokusere på interaktioner og samtalehandlinger i barnets nære miljø handler især om, at barnet lærer pragmatiske færdigheder i deres vante daglige omgivelser. Ved at understøtte de pragmatiske færdigheder i de sociale situationer, barnet ofte indgår i, kan en given færdighed give mere mening og være lettere for barnet at huske, når det er i en lignende situation en anden gang (4). Som voksen kan man også hjælpe barnet med at opbygge erfaring med fleksibel tilpasning ved at sikre, at det oplever at deltage i mange slags samtaler med både voksne og børn. Samtalerne skal gerne være både på tomandshånd, i små grupper og i større grupper, både voksenstyrede og frie, med både alvor og humor, og at de oplever samtaler i forbindelse med mange forskellige aktiviteter (6).

Forslag til (video)observation af barnet i interaktion med andre

Observér barnet i ustruktureret samspil/leg på flere tidspunkter og på tværs af aktører.

- Hvad sker der i interaktionen? Hvad gør barnet?
- Hvad gør den voksne? De andre børn?
- Er barnet en del af fællesskabet?
- Hvordan mødes barnet af de voksne og de andre børn? Med respekt og venlighed?
- Er det svært for barnet at indgå i samspil/leg? På hvilken måde?

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret af Marte Meo/AVT)

Hvordan kan man støtte barnet i interaktion med andre?

- Man kan støtte barnet ved at lege på tomandshånd eller i en lille gruppe, hvor barnet har mulighed for at opbygge legefærdigheder og blive en attraktiv legepartner.
- Lær barnet høflighedsfraser (Benyt evt. samtalekort fra Materialecentret: Gå til hjemmeside).
- Tal med barnet om sociale spilleregler.
  Fx, hvor tæt må man stå på den, man taler med?
  Må man røre ved den andens hår?
- Forstør barnets og andre børns initiativ ved at være anerkendende.
  Fx vise begejstring, uddybe, stille spørgsmål.
- Man kan lege med barnet med udgangspunkt i noget, der interesserer barnet. Anerkend barnets interesse og gør andre børn interesseret i legen. Herpå kan man som voksen trække sig ud af legen.

Kilde: (25)

Hvordan kan man gennem sprogstimulerende aktiviteter øve naturligt opstået interaktion?

Følgende aktivitet kan tages i anvendelse:

- Hvad skal vi lege?

3 Sprogstimulerende aktiviteter med fokus på pragmatiske færdigheder

I dette afsnit præsenteres forslag til sprogstimulerende aktiviteter med fokus på pragmatik, som kan anvendes til at styrke evnen hos børn med høretab til at mestre ét eller flere af de 12 pragmatiske aspekter introduceret i The CONVERSATION Model. Alle aktiviteter er målrettet førskolebørn med høretab i alderen 4-6 år.

Brug af de sprogstimulerende aktiviteter

Børn med pragmatisk forsinkelse kan have gavn af individuelle tilrettelagte aktiviteter, der retter sig mod pragmatiske færdigheder, hvor de herigennem øver erfaring med at kommunikere i forskellige kontekster med forskellige parter (6).

Aktiviteterne skal gerne udvælges og udføres i en gensidighed, hvor logopæden vejleder om, hvordan aktiviteterne udføres, mens forældrene og det pædagogiske personale i dagtilbuddet bidrager med viden om barnet (123). På den måde tilpasses de enkelte sprogstimulerende aktiviteter efter det enkelte barns alder, præferencer og pragmatiske udviklingsniveau.

Logopæden kan i første omgang igangsætte sproglege sammen med det pædagogiske personale og barnet, således at personalet får indsigt i og viden om, hvordan man kan "sproglege" med fokus på den pragmatiske del af sproget i forhold til de færdigheder, man ønsker at observere hos barnet. De sprogstimulerende aktiviteter i kataloget gradueres i forhold til barnets behov, udviklingsstadie og alder.

Logopæden kan her ligeledes drøfte, hvordan man ved konkret målrettet pædagogisk indsats kan støtte barnet i at tilpasse sproget i hverdagen, således at barnet har mulighed for at lykkes i det sociale rum. Barnet har brug for at være i en meningsgivende hverdagspraksis, at høre og opleve sproget og selv være aktivt deltagende for at tilegne sig nye kompetencer.

Det anbefales, at logopæden og pædagogen arbejder sammen med forældrene om de fokuspunkter, der er for deres barn i institutionen, således at forældrene får indsigt i og viden om pragmatiske færdigheder og på den måde kan integrere indsatsen i hverdagen og dermed støtte/guide barnet i dets hjemmearenaer.

De sprogstimulerende aktiviteter kan downloades separat fra VIVES hjemmeside.

Oversigten nedenfor viser, hvilke sprogstimulerende aktiviteter der støtter hvilke pragmatiske aspekter fra The CONVERSATION Model.

Pragmatisk aspekt	Sprogstimulerende aktiviteter
COLLABORATION (KOMMUNIKATIVT SAMSPIL)	■ Snakke-kufferten ■ Hvad skal vi lege?
OPPORTUNITIES (MULIGHEDER FOR SAMSPIL)	■ Hvad skal vi lege?
NONVERBAL CUES (NONVERBAL KOMMUNIKATION)	■ Hånddukke ■ Fisk en følelse ■ Spejlleg ■ Tale- og tankebobler ■ Lad os tale om opførsel og kommunikation
VERBAL CUES (VERBAL KOMMUNIKATION	■ Rolleleg med fokus på samtaleregler ■ Hvad skal vi lege? ■ Barriereleg
EYE GAZE (ØJENKONTAKT OG BLIKRETNING)	■ Snakke-kufferten ■ Hvad skal vi lege? ■ Spejlleg ■ Lad os tale om opførsel og kommunikation
REPAIR (REPARATIONSSTRATEGIER)	■ Rolleleg med fokus på samtaleregler ■ Hånddukke ■ Fortæl, fortæl ■ Hvad skal vi lege? ■ Hvor skal vi hen? ■ Barriereleg
SEQUENCES (SAMTALESTRUKTUR)	■ Hånddukke ■ Fortæl, fortæl ■ Hvor skal vi hen? ■ Barriereleg

Pragmatisk aspekt	Sprogstimulerende aktiviteter
ACKNOWLEDGEMENT (ANERKENDELSE)	■ Snakke-kufferten ■ Fortæl, fortæl ■ Hvad skal vi lege? ■ Lad os tale om opførsel og kommunikation
TURN-TAKING (TURTAGNING)	■ Rolleleg med fokus på samtaleregler ■ Hånddukke ■ Fisk en følelse ■ Hvad skal vi lege? ■ Barriereleg
INITIATING TOPICS (INDLEDE SAMTALE OG EMNESKIFT)	■ Snakke-kufferten ■ Fortæl, fortæl ■ Hvad skal vi lege? ■ Lad os tale om opførsel og kommunikation
OTHERNESS (MENTALISERING)	■ Rolleleg med fokus på samtaleregler ■ Lade som om ■ Fisk en følelse ■ Spejlleg ■ Barriereleg ■ Tale- og tankebobler ■ Lad os tale om opførsel og kommunikation
NATURALLY-OCCURRING INTERACTION (NATURLIGT OPSTÅET INTERAKTION)	■ Hvad skal vi lege?

Rolleleg med fokus på samtaleregler (22)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Uskrevne regler for interaktion
- Konkrete situationer, som kan være vanskelige for barnet
- Hensigtsmæssige strategier/samtalefærdigheder
- Theory of Mind (ToM) – sætte sig i samtalepartnerens sted
- Metakommunikation
- Turtagning – skiftes til at tale
- Reparationsstrategier – fx modelsætninger.

Materialer

- Playmobil/lego/dukkehusfigurer.

Fremgangsmåde

Den voksne og barnet leger med de små figurer. Man forhandler om, hvem der har hvilke figurer/roller, hvorefter figurerne taler sammen. I rollelegen med små figurer kan fx man tage udgangspunkt i situationer fra hverdagen, som er vanskelige for barnet at håndtere. Den voksne kan fx hjælpe barnet med at identificere et kommunikativt problem, finde årsagen hertil og eksempler på, hvordan man kan løse problemet. Ved at opstille konkrete situationer, som ofte er vanskelige for barnet at håndtere, kan den voksne hjælpe barnet med at udvikle strategier, som kan være anvendelige for barnet i lignende situationer. Indlære nye ord og sociale fraser/modelsætninger: ”Må jeg være med?”, ”Skal vi lege?”, ”Hvad vil du gerne lave?”, ”Du må ikke tage den, for det er min!”, ”Du må gerne låne min…”, ”Må jeg låne din..”.

Den voksne kan også tale med barnet om, hvad der kan ske, hvis man ikke svarer på et spørgsmål, man bliver stillet, eller hvis man snakker for meget og derved ikke overholder turtagningsreglerne.

I rollelegen er det den voksnes opgave at støtte barnet i at sætte ord på sine handlinger, tanker, følelser og intentioner. Målet er, at barnet hjælpes til at opleve både vellykkede og uhensigtsmæssige eksempler på adfærd og sprogbrug og på den måde lære velegnede pragmatiske strategier for interaktion.

Hånddukke (6,32,124)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Samtalefærdigheder
- Forståelse af uskrevne regler
- Turtagning
- Theory of Mind (ToM)
- Reparationsstrategier.

Materialer

- 1 hånddukke, evt. med høreteknologi.

Fremgangsmåde

Via leg med hånddukke kan man som voksen hjælpe barnet med at få erfaring med samtalefærdigheder, fx evnen til at initiere og vedligeholde en samtale. Den voksne fører hånddukken, som har en samtale med barnet. Barnet og dukken skiftes til at tale og lytte. Gennem samtalen støttes barnet i turtagning, og barnet får en føling med de samtalestrukturer, der gælder for interaktion. Ved hjælp af hånddukken kan den voksne også hjælpe barnet til at forstå forskellige uskrevne regler for interaktion. Dukken kan "sabotere kommunikationen" ved at lave brud på samtalereglerne, fx afbryde, undlade øjenkontakt, larme i stedet for at lytte, stille irrelevante spørgsmål og foretage pludselig emneskift. Den voksne kan efterfølgende støtte barnet i at hjælpe dukken med hensigtsmæssige idéer til adfærd:

- Ret opmærksomheden mod den, der taler ("Jeg vil gerne have, at du kigger på mig, når jeg taler, så ved jeg, at du lytter til mig")
- Anvend gestik, mimik og øjenkontakt ("Du kan fx nikke, så jeg ved, at du har forstået/er interesseret")
- Anvend turtagnings-tegn ("Vi taler én ad gangen")
- Reparation af samtalen, hvis dukken ikke har hørt, hvad der er blevet sagt. Barnet kan hjælpe dukken med, hvad man kan sige. ("Hvad sagde du? Du sagde noget med en blå bold?".

I aktiviteten med hånddukken er det vigtigt at støtte barnet i at udvikle strategier til at kunne deltage i en samtale på en hensigtsmæssig måde. Spørg evt. ”Ej…, hvad var det dukken sagde/gjorde?” Målet er at øve de pragmatiske færdigheder, så det blive lettere for barnet at indgå i sociale kontekster og skabe gode relationer. Efter at barnet med høretab har været i legen med logopæden, det pædagogiske personale og/eller forældrene og kender legens regler, kan legen ligeledes overføres på en lille gruppe af børn.

Snakke-kufferten (32)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Samtalefærdigheder
- At starte, vedligeholde og afslutte en samtale
- Emne-kohærens.

Materialer

En kuffert eller anden beholder med objekter, som barnet finder spændende, fx sæbebobler, hoppebold.

Fremgangsmåde

I aktiviteten med snakke-kufferten skiftes en gruppe af børn til at tage én ting op af en kuffert eller anden beholder ad gangen, hvor genstanden ikke kan ses af de andre deltagere i legen. Børnene kan på skift få lov til at vælge den genstand, som de finder mest interessant. Herpå skal barnet beskrive genstanden og forklare dens funktion. Når barnet er færdig med at fortælle alt, hvad han/hun kan finde på om genstanden, skal de andre børn gætte, hvilken genstand der er tale om. Herefter er det næste barns tur.

Barnet/børnene lærer at initiere et emne for en samtale og holde sig til samtaleemnet undervejs i sin beskrivelse. Det er her vigtigt, at den voksne støtter barnet/børnene undervejs og hjælper til med at starte, vedligeholde og afslutte emnet i samtalen. Aktiviteten kan også støtte barnet/børnene i at afkode og tolke på samtalepartnerens signaler. Har de andre børn forstået beskrivelsen? Hvilke andre informationer kan jeg give om genstanden?

Fortæl, fortæl (32)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Fortællekompetence
- Opbygning af narrativer
- ToM
- At genfortælle.

Materialer

- Sekvenskort (Benyt evt. "2- og 3-billedhistorier", som viser korte handlingsforløb fra Materialecentret: Gå til hjemmeside).
- Bog eller eventyr (evt. med billeder eller sekvenskort)
- Fotosekvens, hvor barnet selv indgår.

Fremgangsmåde

Med aktiviteten 'fortæl, fortæl' støttes barnet i at fortælle en sammenhængende historie. Det kan fx være en opdigtet historie, en oplevelse eller en kendt historie, som barnet genfortæller. Er der behov for visuelt materiale, kan sekvenskort, billeder fra bøger, fortælletegninger eller lignende anvendes. Gennem sin fortælling støttes barnet i at bruge tidskonjunkturerne *først, så og til sidst* og på den måde skabe en rød tråd i historien.

Ved brug af visuelt materiale kan historiens struktur tydeliggøres. For eksempel når sekvenskort lægges i rækkefølge, kan barnet støttes i brugen af tidskonjunktionerne.

Lade som om (125)

Formål

At støtte barnets erfaring med at:

- Sætte sig i den andens sted
- Afkode nonverbalt kropssprog.

Materialer

- Eventyr
- Alfons Åberg og andre bøger med et barn som hovedperson.

Fremgangsmåde

Den voksne læser højt fra en bog, hvor man indtager/identificerer sig med forskellige roller, fx "Guldlok og de tre bjørne" fra Matcen.dk (Gå til hjemmeside). Under højtlæsning taler den voksne med børnene om de forskellige karakterers handlinger, tanker og følelser (ToM). "Mon Guldlok er nysgerrig?", "hvordan føles det at blive forskrækket?", "hvordan kan man se, at Lille Bjørn bliver ked at det?". Inddrag børnenes egne erfaringer, følelser og associationer. Læs gerne de samme bøger flere gange og indtag forskellige perspektiver. Anvend dialogisk læsning.

Fisk en følelse (32)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Aflæsning og identificering af nonverbale udtryksmåder
- At beskrive og efterligne forskellige følelsesudtryk
- Turtagning
- Indsigt i andre menneskers hensigter, ønsker, følelser.

Materialer

- Kort med sindsstemninger (evt. fra Materialecentret: Gå til hjemmeside)
- Evt. magnetfiskestang + clips.

Fremgangsmåde

Deltagerne skiftes til at "fiske" et billede blandt en bunke af kort med sindsstemninger fordelt på et bord. Aktiviteten kan også udføres ved, at børnene 'fisker' et kort med clips og magnetfiskestang. Efter barnet med høretab har prøvet legen nogle gange sammen med det pædagogiske personale eller med forældrene hjemme, kan legen overføres til gruppen af børn i dagtilbuddet.

Når man har taget/fanget et kort, skal børnene på skift beskrive sindsstemningen hos personen på billedet. Hvis barnet ikke er i stand til at beskrive den pågældende persons sindsstemning, må barnet gerne efterligne personen på billedet. Den voksne kan hjælpe barnet med at sætte ord på følelsen, og man kan tale med børnene om, hvordan man ser ud og føler i forbindelse med forskellige sindsstemninger. De voksne kan også snakke med børnene om, hvordan ens stemme lyder alt afhængig af sindsstemning, og at der er en sammenhæng mellem stemmeføring og følelsesudtryk.

Hvad skal vi lege? (29)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Initiering (igangsætning) af leg
- Turtagning, lytte og give plads
- Øjenkontakt og at være i fokus
- Fastholdelse af den røde tråd i samtale og leg
- At tydeliggøre sit budskab og fremstå mere forståelig
- At se tingene fra andres perspektiv
- At reparere leg ved sammenbrud.

Materialer

Fastsættes under aktiviteten.

Fremgangsmåde

Den voksne udvælger en lille gruppe af børn. Børnene sidder i rundkreds og skal spørge hinanden på skift – "Hvad har du lyst til at lege med?" Alle børn kommer med deres forslag til leg. Barnet med høretab skal høre, hvordan de andre spørger, så barnet kan kopiere deres måde at spørge på. Derfor skal barnet ikke være den første i spørgerækken. Den voksne støtter børnene i at forhandle og nå til enighed. Undervejs øver børnene brug af øjenkontakt, at lytte til hinandens ideer og vente på tur. Dette kan italesættes og støttes af den voksne.

Efter at legen er valgt, fordeles rollerne i legen. Man starter med at snakke om, hvilke forskellige karakterer, der kan optræde i legen. Børnene spørger her hinanden på skift: "Hvad vil du være?" Her øver børnene sig i at forhandle og nå til enighed.

Når alle har en rolle, aftaler man, hvordan legen starter og evt. en rækkefølge i et handlingsforløb. Børnene kommer med forslag. Under selve legen støtter den voksne børnene (og særligt barnet med høretab) i at aflæse mimik, kropssprog og at lytte til hinanden.

Når legen slutter, mødes man i rundkredsen igen og snakker om, hvordan børnene synes, at legen er gået. Den voksne roser kommunikationen, der er lykkedes undervejs.

Spejlleg (29)

Formål

At støtte barnets erfaring med at:

- Aflæse og tolke ansigtsmimik og kropssprog
- Udtrykke med ansigt og krop.

Materialer

Ingen.

Fremgangsmåde

En mindre gruppe af børn sidder i en rundkreds, hvor to børn kommer op og stå over for hinanden, så de kan se hinandens kroppe og ansigter. De skal nu forestille sig, at der er et spejl imellem dem, og skiftes til at vise og imitere krops- og ansigtsbevægelser. Det er vigtigt, at de både prøver at vise og spejle sig, da begge dele giver fokus på opmærksomheden, kropssprog og ansigtsmimik. De er nødt til at se/afkode, hvad den anden gør, for at de kan gøre det samme.

De første gange kan det måske være svært at finde på mimik og bevægelser. Den voksne kan derfor starte med at vise eksempler i "spejlet". Hvis børnene oplever det som grænseoverskridende at være i fokus, kan man lade børnene stå to og to over for hinanden og spejle sig på samme tid.

Den voksne hjælper børnene (og særligt barnet med høretab) med at finde på mimik og bevægelser samt se og afkode, hvad det andet barn gør.

Hvor skal vi hen?

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- At opbygge et narrativ
- Auditiv hukommelse
- Initiering (igangsætning) af leg.

Materialer

- Situationsbillede (fx "Zoologisk have" fra materialecentret: Gå til hjemmeside)
- Det er vigtigt, at billedet er lamineret, hvis man vil tegne med tusch + viske ud
- Små figurer.

Evt. børnebog med hændelsesforløb, der matcher situationsbilledet. (fx "Bertil i Zoologisk have" fra Materialecentret: Gå til hjemmeside).

Fremgangsmåde

Den voksne taler med barnet om, hvad der typisk skal ske i det pågældende scenarie, fx hvis man skal en tur i zoologisk have: ”Hvad skal vi først – ja, vi skal først stå i kø ved indgangen, hvor vi kan købe billetter”. ”Vi stiller os bagerst i køen.” (Snakker om antal billetter, og hvad de mon koster). ”Nu skal vi ind og se dyrene”. ”Hvor skal vi gå hen først?” Barnet og den voksne fører figurerne rundt på situationsbilledet.

Herefter kan man lade barnet genfortælle historien, mens ruten tegnes med tusch og tidskonjunktioner fremhæves, idet forskellige tidsformer kan være svære at overhøre i støj. Ved at genfortælle ruten støttes barnet i brug af datid. Den voksne kan også opfordre barnet til selv at finde på en rute og fortælle om aktiviteterne undervejs. Her kan den voksne fx bede barnet om at få gentaget en instruks på en bestemt måde og samtale med barnet om, hvordan man kan reparere, fx gentage, sige med andre ord, sige det langsommere og tydeligere.

Turen rundt på situationsbilledet kan fx foretages i overensstemmelse med historien i en børnebog med samme tema. Ovenstående eksempel med zoologisk have kan evt. tilrettelægges efter historien fortalt i børnebogen "Bertil i zoologisk have" fra Materialecentret: Gå til hjemmeside.

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret AVT/SCIP).

Barriereleg

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- At gøre sig forståelig, så den anden forstår instruksen
- Reparationsstrategier
- Auditiv hukommelse
- Forståelse for andre menneskers hensigter, ønsker, følelser
- Tidskonjunktioner: først… bagefter… og så… til sidst.
- Præpositioner: ovenpå, ved siden af, under
- At vente på hinanden – have øje for sine samtalepartner.

Materialer

- Duplo
- Modellervoks
- Papir og tuscher
- En "skillevæg", så man ikke kan se, hvad den anden laver.

Fremgangsmåde

Den voksne og barnet sidder med en barriere mellem sig (fx en større bog, et spil sat på højkant), som gør det det muligt at skærme for udsynet til hinanden.

Aktiviteten går ud på at bygge/tegne/modellere to ens figurer, men uden at man kan se, hvad hinanden laver. Barnet og den voksne skiftes til at være den, der giver instrukser, og den, der lytter og følger instruksen. Den voksne guider undervejs eller beder om uddybende forklaringer som modtager af instruksen. Det her vigtigt at sikre et godt lyttemiljø.

Når barnet giver instruksen, er han/hun nødt til at gøre sig forståelig. Barnet skal være præcis i sin instruks. Når barnet tager imod instruksen, kræver det, at han/hun lytter, for at man til sidst ender med at have lavet to ens figurer. Forstår barnet ikke instruksen, øver det at spørge om gentagelse (reparation).

Aktiviteten kan også udføres med to børn, hvor den voksne støtter og hjælper børnene i kommunikationen.

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret AVT).

Tale- og tankebobler

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- At tolke og aflæse kommunikationspartneren
- At tolke nonverbal kommunikation
- Bevidstheden om, hvordan andres og egne kommunikationsudtryk opfattes og tolkes.

Materialer

- Billedhistorier: (fx fra Materialecentret: Gå til hjemmeside)
- Situationsbilleder (fx fra Materialecentret: Gå til hjemmeside)
- Sekvenskort: (fx fra Materialecentret: Gå til hjemmeside)
- Evt. brug af tale- og tankebobler, som tegnes, klippes ud og limes på pind.

Fremgangsmåde

Med udgangspunkt i billedbøger, situationsbilleder, sekvenskort eller billeder af daglige aktiviteter taler den voksne med barnet om, hvad personen på billedet tænker og føler. Den voksne gør brug af åbne spørgsmål, fx ved at spørge barnet: ”Hvad tror du, personen tænker?”, ”Hvordan mon personen har det?”, ”Hvad kunne personen sige?” Den voksne støtter barnet i at italesætte de observerede personers tanker, følelser og intentioner. Den voksne spørger ind til, hvordan barnet har afkodet dette: ”Hvorfor tror du…?”.

Den voksne kan også tale med barnet om, hvad barnet selv kunne gøre/sige i lignende situationer, og øve, hvornår man kan sige hvad til hvem: ”Hvad kunne du gøre/sige i denne situation?” Den voksne kan på samme måde tage udgangspunkt i en bestemt følelsesladet situation, barnet har været i, ved at tegne situationen sammen med barnet. Den voksne taler med barnet om, hvordan han/hun havde det i situationen.

Kilde: VISO-specialister fra Hørerådgivningen Børn & Unge (inspireret SCIP).

Lad os tale om opførsel og kommunikation (126)

Formål

At støtte barnets erfaring med:

- Brug af kropssprog
- Regler for god opførsel
- Hvordan andres og egne kommunikationsudtryk opfattes og tolkes.

Materialer

- Opførsel i familien Op og Ned – Ude og hjemme af Lotte Salling. Forlaget Sprog & Leg, 2016. 36 sider. Med bogen følger en kode til download af bogens tegninger til print og visning på smartboard.
- Samtalekort med høflighedsfraser (fx fra Materialecentret: Gå til hjemmeside).

Fremgangsmåde

Den voksne kan ved hjælp af bogen eller samtalekortene drøfte situationer omkring god opførsel med barnet og tale om konkrete måder, hvorpå man kan omgås hinanden og udvise god opførsel. Den voksne og barnet kan tale om brug af både verbale og nonverbale cues. For eksempel hvordan man indikerer, at man lytter interesseret til sin samtalepartner: øjenkontakt, nikke, sige ja, spørge ind til det, der bliver sagt.

Bogen bygger på sjove rim, hvorved det kan være nemmere for barnet at huske fraserne i hverdagen.

Man kan efterfølgende udvælge kort fra høflighedsfraser, som den voksne kan støtte barnet i at bruge i kommunikationen i hverdagen. Den voksne kan også støtte barnet i anvende nogle af de nonverbale- og verbale cues, de har talt om fra bogen.

Litteratur

(1) Dammeyer J. A Longitudinal Study of Pragmatic Language Development in Three Children with Cochlear Implants. Deafness and Education International 2012 12/01;14(4):217-232.

(2) Paatsch LE, Toe DM. A Comparison of Pragmatic Abilities of Children Who Are Deaf or Hard of Hearing and Their Hearing Peers. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2014 January 2014;19(1):1-19.

(3) Paatsch L, Toe D. The fine art of conversation: The pragmatic skills of school-aged children with hearing loss. In: Marschark M, Spencer PE, editors. The Oxford handbook of deaf studies in language: Research, policy and practice New York: Oxford University Press; 2016. p. 94-113.

(4) Paatsch L, Toe D, Church A. Hearing Loss and Cochlear Implantation. In: Cummings L, editor. Research in Clinical Pragmatics (Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology) Cambridge, England: Springer International Publishing; 2017. p. 411-439.

(5) Paatsch L, Toe D. The Impact of Pragmatic Delays for Deaf and Hard of Hearing Students in Mainstream Classrooms. Pediatrics 2020 Nov;146(Suppl 3):S292-S297.

(6) Thomsen DB, Nielsen M. Kommunikativ udvikling og pragmatiske færdigheder. In: Kjærbæk L&,D.B., editor. Børns Sprogtilegnelse - Sprogudikling hos Danske børn i alderen 0-6 år. 1st ed. Frederiksberg: Frydenlund; 2021. p. 155-173.

(7) Schwartz RG. Handbook of child language disorders. New York: Press; 2009.

(8) Yu CL, Stanzione CM, Wellman HM, Lederberg AR. Theory-of-Mind Development in Young Deaf Children With Early Hearing. Provisions. Psychological Science 2021;32(1):109-119.

(9) Tye-Murray N. Conversational Fluency of Children Who Use Cochlear Implants. Ear & Hearing February 2003;24(1):82S-89S.

(10) Goberis D, Beams D, Dalpes M, Abrisch A, Baca R, Yoshinaga-Itano C. The missing link in language development of deaf and hard of hearing children: Pragmatic language development. Semin Speech Lang 2012 11;33(4):297-309.

(11) Spencer PE. It seems like only yesterday. In: Marschark M, Spencer PE, editors. The Oxford Handbook of Deaf Studies in Language: Oxford University Press; 2016. p. 3-19.

(12) Percy-Smith L, Wischmann S, Josvassen JL, Schioth C, Caye-Thomasen P. Language Development for the New Generation of Children with Hearing Impairment. Journal of Clinical Medicine 2021 JUN;10(11):1-13.

(13) Szarkowski A, Young A, Matthews D, Meinzen-Derr J. Pragmatics Development in Deaf and Hard of Hearing Children: A Call to Action. Pediatrics 2020 Nov;146(Suppl 3):S310-S315.

(14) Fulcher A, Sargeant A, De Rosnay M, Hopkins T, Neal K, Davis A. Communication That Leads to Successful Social Inclusion For Children With Hearing Loss: Are Excellent Speech and Language Skills Sufficient? Australasian Journal of Special and Inclusive Education 2021;45(2):108-121.

(15) Paul R, Paatsch L, Caselli N, Garberoglio CL, Goldin-Meadow S, Lederberg A. Current research in pragmatic language use among deaf and hard of hearing chrildren. Pediatrics 2020;146(3):237-245.

(16) Socialstyrelsen. Forløbsbeskrivelse: Rehabilitering og undervisning af børn og unge med tidligt konstateret høretab 0-18 år. 2019:1-56.

(17) Esbensen A. Sprogudvikling hos børn med høretab. In: Kjærbæk L&,D.B., editor. Børns Sprogtilegnelse. Sprogudvikling hos danske børn i alderen 0-6 åtr. 1st ed. Frederiksberg: Frydenlund; 2021. p. 207-215.

(18) Matthews,D.,&Kelly,C. Pragmatic development in deaf and hard of hearing chrildren: A review. Deafness & Education International 2022;24(4):296-313.

(19) Geers A, Nicholas J, Tobey E, Davidson L. Persistent Language Delay Versus Late Language Emergence in Children With Early Cochlear Implantation. ournal of speech, language, and hearing research : JSLHR 2016;59(1):155-170.

(20) Topcu O, Senli FD, Batuk MO, Kilic S, Sennaroglu G. Social competence in children with cochlear implants: is it possible to catch up with their peers? EUROPEAN ARCHIVES OF OTO-RHINO-LARYNGOLOGY 2021 AUG;278(8):2775-2780.

(21) Zaidman-Zait A, Most T. Assesment of pragmatic abilities in deaf and hard-of-hearing learners in relationto social skills. In: Knoors H, Marschark M, editors. Perspectives on deafness. Evidence-based practice in deaf education.: Oxford University Press; 2019. p. 495-521.

(22) Jakobsen A. Et single-case studie af et barn med pragmatiske vanskeligheder - om sammenhængen mellem samtalepartnerens indstilling til interaktionen og dennes vurdering af barnets pragmatiske kompetence. 2010:1.

(23) Olesen SS. Pragmatiske vanskeligheder og høretab: en tværsnitsundersøgelse af forskelle og ligheder i pragmatiske præstationer hos danske børn med høretab sammenholdt med præstationerne hos normalthørende børn med og uden konstaterede pragmatiske vanskeligheder. Ph.d.-afhandling. Odense: Syddansk Universitet, Institut for Sprog og Kommunikation; 2018.

(24) Lahti U. Logopædisk værktøjskasse. 12th ed.: logopedia.dk; 2018.

(25) Solholt P, Beyer K. Pragmatiske færdigheder: børn med høretab 3-5 år. 1st ed. Aalborg: Materialecentret; 2017.

(26) Whitehouse AJ, Line EA, Watt HJ, Bishop DV. Qualitative aspects of developmental language impairment relate to language and literacy outcome in adulthood. Int J Lang Commun Disord 2009;44(4):489-510.

(27) Gerber S, Brice A, Capone N, Fujiki M, Timler G. Language use in social interactions of school-age children with language impairments: an evidence-based systematic review of treatment. . Lang Speech Hear Serv Sch 2012;43(2):251-261.

(28) Murphy SM, Faulkner DM, Reynolds LR. A randomised controlled trial of a computerised intervention for children with social communication difficulties to support peer collaboration. Res Dev Disabil 2014;35(11):2821-2839.

(29) Andersen CG, Bertelsen UR. Sproglege: pragmatisk sprogtræning med fokus på børnefællesskaber. 1st ed. Frederikshavn: Dafolo; 2013.

(30) Bleses D, Bye Jensen V. Sprog i samspil skal leges ind. Hjælp til bedre sprogpraksis. Børn & Unge 2012;43(15):18-23.

(31) Børnerådet. Mellem hjem og børnehave. En undersøgelse i Børnerådets Minibørnepanel. 2011.

(32) Bach-Andersen H, Kragh H. Pragmatisk intervention: et kvalitativt studie af aktiviteter målrettet pragmatiske færdigheder afprøvet på to børn med cochlear implantater. Speciale i audiologopædi. København: Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet; 2014.

(33) Kaderavek JN. Language disorders in children, fundamental concepts of assessment and intervention. 2nd ed.: Pearson Higher; 2011.

(34) Knoors H. Foundation for language development in deaf chrildren and the consequences for communication choices. In: Marschark M&S,P.E., editor. The Oxford handbook of deaf studies in language Oxford,Uk: Oxford University Press; 2016. p. 19-31.

(35) Toe D, Paatsch L, Szarkowski A. It Is More Than Language: The Role of Cognition in the Pragmatic Skills of Children Who Are Deaf and Hard of Hearing. In: Marschark M, Knoors H, editors. The Oxford Handbook of Deaf Studies in Learning and Cognition: Oxford University Press; 2020.

(36) Adams C, Gaile J, Lockton E, Freed J. Integrating Language, Pragmatics, and Social Intervention in a Single-Subject Case Study of a Child With a Developmental Social Communication Disorder. . Language, speech, and hearing services in schools 2015;46(4):294-311.

(37) Clausen MC, Trecca F. Fonologisk udvikling. In: Kjærbæk L&,D.B., editor. Børns sprogtilegnelse. Sprogudvikling hos danske børn i alderen 0-6 år. 1st ed. Frederksberg: Frydenlund; 2021. p. 41-57.

(38) Mood D, Szarkowski A, Brice PJ, Wiley S. Relational Factors in Pragmatic Skill Development: Deaf and Hard of Hearing Infants and Toddlers. Pediatrics 2020 11/02;146(Suppl 3):S246-S261.

(39) Dammeyer J. At leve med høretab: specialpædagogiske og psykologiske perspektiver. Tidsskriftet Specialpædagogik 2011;31(5):3.

(40) Kjærbæk L. Sprogmiljø i dagtilbud. In: Kjærbæk L&,D.B., editor. Børns sprogtilegnelse - Sprogudvikling hos danske børn i alderen 0-6år. 1st ed.: Frydenlund; 2021. p. 255-297.

(41) Nettelbladt U, Salameh.E.K. editors. Språkutveckling och språkstörning hos barn. Del 2, Pragmatik - teorier, utveckling och svårigheter. : Studentlitteratur AB; 2013.

(42) Fulcher A, Purcell AA, Baker E, Munro N. Listen up: children with early identified hearing loss achieve age-appropriate speech/language outcomes by 3 years-of-age. Int J Pediatr Otorhinolaryngol 2012 Dec;76(12):1785-1794.

(43) Dornan D, Hickson L, Murdoch B, Houston T, Constantinescu G. Is Auditory-Verbal Therapy Effective for Children with Hearing Loss? Volta Review 2010 Fall2010;110(3):361-387.

(44) Wischmann S, Josvassen JL, Schiøth C, Percy-Smith L. History re-written for children with hearing impairment. Int J Pediatr Otorhinolaryngol 2022 January 2022;152(Jan.):110991.

(45) Hallstrøm M, Zeeberg NS. AVT Impact Rapport 2022. En samfundsøkonomisk analyse af Auditiv Verbal Terapi til børn med høretab. 2022.

(46) Cole EB, Flexer CA. Children with hearing loss: developing listening and talking: birth to six. 4th ed. San Diego, CA: Plural Publishing; 2019.

(47) Dall D, Mortensen L, Klausen BH. Det 0-6-årige barn med høretab: om høretabets betydning, lytte- og sprogudviklingen og inklusion i dagtilbud. Aalborg: Materialecentret; 2017.

(48) Andersen OD. Udfordringer i det inkluderende arbejde med børn med høretab. Specialpædagogik 2011;31(5):43-54.

(49) Markussen-Brown J, Neergaard S, Olesen SS,F. Lyttemiljøet i dagtilbud - akustik, støj og sproglæring. In: Markussen-Brown J, Neergaard S, Olesen SS,F., editors. Fysiske sprogmiljøer: Dafolo; 2018. p. 49-57.

(50) Paatsch LE, Toe DM. Comparing the conversational skills of school-aged chrildren with hearing loss with their peers. Journal of deaf studies and deaf education 2014;19(1):1-19.

(51) Toe D, Rinaldi P, Caselli MC, Paatsch L, Church A. The development of pragmatic skills in children and young people who are deaf and hard of hearing. In: Marschark M, Lampropoulou V, Skordilis EK, editors. Diversity in deaf education New York, NY: Oxford University Press; 2016. p. 247-269.

(52) Sorkin DL, Gates-Ulanet P, Mellon NK. Psychosocial Aspects of Hearing Loss in Children. Otolaryngol Clin North Am 2015 Dec;48(6):1073-1080.

(53) Xie Y, Potmešil M, Peters B. Children Who Are Deaf or Hard of Hearing in Inclusive Educational Settings: A Literature Review on Interactions with Peers. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2014 10/01;19(4):423-437.

(54) Crowe K, Dammeyer J. A Review of the Conversational Pragmatic Skills of Children With Cochlear Implants. . Journal of deaf studies and deaf education 2021;26(2):171-186.

(55) Bishop D. Pragmatic language impairment: A correlate of SLLI, a distinct subgroup or part of the autistic continuum? . In: Bishop D, Lenards L, editors. Speech and language impairment in children. Causes, characteristics, intervention and outcome Hove: Psychology Press; 2000. p. 99-113.

(56) Socher M, Lyxell B, Ellis R, Gärskog M, Hedström I, Wass M. Pragmatic Language Skills: A Comparison of Children with Cochlear Implants and Children without Hearing Loss. Frontiers in Psychology 2019 2019-12-09;10(article id 2243):1-10.

(57) Lofkvist U, Anmyr L, Henricsson C, Karltorp E, Anmyr L, Lofkvist U, et al. Executive Functions, Pragmatic Skills, and Mental Health in Children With Congenital Cytomegalovirus (CMV) Infection With Cochlear Implants: A Pilot Study. Frontiers in Psychology 2020;10.

(58) Fulcher A, Sargeant A, de Rosnay M, Hopkins T, Neal K, Davis A. Communication that leads to successful social inclusion for children with hearing loss: Are excellent speech and language skills sufficient? Australasian Journal of Special and Inclusive Education 2021;45(2):108-121.

(59) Tamati TN, Pisoni DB, Moberly AC. Speech and Language Outcomes in Adults and Children with Cochlear Implants. Annu Rev Linguist 2022 01/14; 2022/01;8(1):299-319.

(60) Batten G, Oakes PM, Alexander T. Factors associated with social interactions between deaf children and their hearing peers: A systematic literature review. J Deaf Stud Deaf Educ 2014 07;19(3):285-302.

(61) Laugen NJ, Jacobsen KH, Rieffe C, Wichstrøm L. Predictors of Psychosocial Outcomes in Hard-of-Hearing Preschool Children. J Deaf Stud Deaf Educ 2016 07/01; 1/20;21(3):259-267.

(62) Hoffman MF, Quittner AL, Cejas I. Comparisons of Social Competence in Young Children with and without Hearing Loss: A Dynamic Systems Framework. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2015 04/01;20(2):115-124.

(63) Bat-Chava Y, Deignan EP. Peer relationships of children with cochlear implants. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2001;6:186-199.

(64) Antia SD, Kreimeyer KH, Metz KK, Spolsky S. Peer Interactions of Deaf and Hard-of-Hearing Children. In: Marschark M, Spencer PE, editors. The Oxford handbook of deaf studies, language, and education.; 2011. p. 173-187.

(65) Kjærbæk LB, Thomsen D, Olsen FB editors. Børns sprogtilegnelse: sproglig udvikling hos danske børn i alderen 0-6 år. 1st ed. Frederiksberg: Frydenlund; 2021.

(66) Sidera F, Morgan G, Serrat E. Understanding Pretend Emotions in Children Who AreDeaf and Hard of Hearing. The journal of deaf studies and deaf Eduction 2019;25(2):142-152.

(67) Núñez-Batalla F, Jáudenes-Casaubón C, Sequí-Canet JM, Vivanco-Allende A, Zubicaray-Ugarteche J. Early diagnosis and treatment of unilateral or asymmetrical hearing loss in children: CODEPEH recommendations. Acta Otorrinolaringol Esp (Engl Ed) 2020 Jan-Feb;71(1):45-55.

(68) Norbury CF. Atypisk pragmatic development. In: Matthews D, editor. Pragmatic Development in Forst Language Acquisition: John Benjamins Publishing Company; 2014. p. 343-361.

(69) Toe D, Paatsch L, Szarkowski A. Assessing Pragmatic Skills Using Checklists with Children who are Deaf and Hard of Hearing: A Systematic Review. The Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2019 07/01;24(3):189-200.

(70) Ørskov C&,A.S. The Children's Communication Checklist. Second Edition. CCC-2 Vejledningssupplement. . UÅ.

(71) Bishop DVM. Developmentof the Children's Communication Checklist (CCC): A method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children. J, 39(06), 879-891. Journal of Child Psychology and Psychiatry 1998;39(06):879-891.

(72) Bishop DVM. Children's Communication Checklist. Second Edition (CCC-2). 2011.

(73) Dewart H, Summers S. Pragmatisk profil af dagligdags kommunikationsfærdigheder hos børn. 2012.

(74) Semel E, Wiig EH&,W.A. Clinical evaluation of language fundamentals, fourth edition (CELF-4). . 2003;The Psychological Corporation/A Harcourt Assessment Company.

(75) EVA - Danmarks Evalueringsinstitut. Måleredskaber i dagtilbud. Håndbog i vurdering og udvælgelse af måleredskaber. 2018.

(76) Lyhne J&,A.M.L. Dansk pædagogisk udviklingsbeskrivelse 0-6 år. 2013.

(77) Ambjørn L. Talt interaktion i et diskursivt, pragmatisk og strategisk perspektiv. 2001.

(78) Danmarks Evalueringsinstitut, Børne- og Undervisningsministeriet. Kort om kommunikation og sprog. 2020.

(79) Bishop DVM, Leonard LB. Speech and Language Impairments in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome. . Hove: Psychology Press; 2000.

(80) Nettelbladt U, Wagner CR. Når samspillet ikke fungerer – pragmatisk sprogforstyrrelse. In: Bjar L, Liberg C, editors. Børn udvikler deres sprog: Gyldendal; 2004. p. 174.

(81) Perkins M. Pragmatic Impairment. Cambridge: Cambridge University Press; 2007.

(82) Bishop DVM. The Chrildren's Communication Checklist - CCC2 Vejledning. 2012.

(83) Johnson CE. Enhancing the conversational skills of children with hearing impairment. Language, speech and hearing services in school 1997;28(2):137-145.

(84) Nelson NW. Integrating language assessment, instruction, and intervention in an inclusive writing lab approach. In: Arfé B, Dockrell J, Berninger V, editors. New York, NY: Oxford University Press; 2014. p. 273-300.

(85) Cawthon SW, Caemmerer JM, Dickson D, Ocuto O, Ge J, Bond M. Social skills as a predictor of postsecondary outcomes for individuals who are deaf. Applied Developmental Science 2015;19(1):19-30.

(86) DeLuzio J, Girolametto L. Peer Interactions of Preschool Children With and Without Hearing Loss. Journal of Speech, Language, and Hearing Research 2011;54(4):1197-1210.

(87) Mancini P, Dincer D'Alessandro H, Guerzoni L, Cuda D, Ruoppolo G, Musacchio A, et al. Adequate formal language performance in unilateral cochlear implanted children: Is it indicative of complete recovery in all linguistic domains? Insights from referential communication. Int J Pediatr Otorhinolaryngol 2015 April 2015;79(4):598-604.

(88) Knapp M, Hall J, Horgan T. Nonverbal communication in human interaction. Boston: Cengage Learning; 2013.

(89) Borre N. Kommunikation – mimik, gestik, kropssprog og fælles opmærksomhed. Viden på tværs 2016:1-3.

(90) Gardner R. When Listeners Talk. Response tokens and listener stance. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company; 2001.

(91) Szarkowski A, Toe D. Pragmatics in Deaf and Hard of Hearing Children: An Introduction. Pediatrics 2020 Nov;146(Suppl 3):S231-S236.

(92) Nott P, Cowan R, Brown PM, Wiggelsworth G. Early language develop,ment in chrildren with profond hearing loss fitted with a divice at a young age: Part I - The time periode taken to acquire first words and first word combination. Ear and hearing 2009;30(5):526-540.

(93) Christensen RV, Hansen HH. Hvad forstår vi ved pragmatiske sprogvanskeligheder? Dansk Audiologopædi 2017;53(3):9-12.

(94) Toe D, Paatsch LE. The communication skills used by deaf children and their hearing peers in a question and answer game context. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2010;15(3):228-241.

(95) Woodhouse L, Hickson L, Dodd B. Review of visual speech perception by hearing and hearing-impaired people: Clinical implications. International Journal of Language & Communication Disorders 2009;44(3):253-270.

(96) Lloyd J, Lieven E, Arnold P. The oral referential communication skills of hearing-impaired children. Deafness Educ Int 2005 03/01; 2022/11;7(1):22-42.

(97) Skelt L. Dealing with misunderstandings: The sensitivity of repair in hearing impaired conversation. In: Egbert M, Deppermann A, editors. Hearing aids communication. Tyskland: Verlag für Gesprächsforschung.; 2013. p. 56-66.

(98) Jeanes RC, Nienhuys TG, Rickards FW. The pragmatic skills of profoundly deaf children. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2000;5(3):237-247.

(99) Most,T.,Shina-August,E.,Meilijson,S. Pragmatic Abilities in Children With Hearing Loss Using Cochlear Implants or Hearing Aids Compared to Hearing Children. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2010:422-437.

(100) Merrison S, Merrison AJ. Repair in speech and language therapy interaction: Investigating pragmatic language impairment of children. Child Language Teaching and Therapy 2005;21(2):191-211.

(101) Rinaldi P, Baruffaldi F, Burdo S, Caselli MC. Linguistic and pragmatic skills in toddlers with cochlear implant. International Journal of Language & Communication Disorders 2013;48(6):715-725.

(102) Terasaki A. Pre-announcement sequences in conversation. In: Lerner GH, editor. Conversation analysis: Studies from the first generation Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company; 2004. p. 171-224.

(103) Toe D, Beattie R, Barr M. The Development of Pragmatic Skills in Children Who are Severely and Profoundly Deaf. Deafness and Education International 2007;9(2):101-117.

(104) Lammertink I, Hermans D, Stevens A, van Bakel H, Knoors H, Vissers C&,E. Joint attention in the context of hearing loss:A meta-analysis and narrative synthesis. Journal of deaf studies and deaf education 2022;27(1):1-15.

(105) Most T, Shina-August E, Meilijson S. Pragmatic abilities of children with hearing loss using cochlear implants or hearing AIDS compared to hearing children. Journal of deaf studies and deaf education 2010;15(4):422-437.

(106) Leinonen E, Letts C, Smith BR. Children's pragmatic communication difficulties. London: Whurr Pub Ltd; 2000.

(107) Norrby C. Samtalsanalys : Så gör vi när vi pratar med varandra. Lund: Studentlitteratur; 2014.

(108) Lindhard A. Så vigtig er turtagning: "vippeture" i samspillet hjælper børn til at udvikle sprog. The Hanen Centre 2018.

(109) Lloyd J, Lieven E, Arnold P. ral conversations between hearing-impaired children and their normally hearing peers and teachers. First Language 2001;21(61):83-107.

(110) Stinson MS, Kluwin TN. Educational Consequences of Alternative School Placements. In: Marschark M, editor. The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education. 2 ed. ed. New York: Oxford University Press; 2011. p. 47-62.

(111) Toe DM, Paatsch LE. The conversational skills of school-aged chrildren with cochlear implants. Cochlear Implants International 2013;14(2):67-79.

(112) Radford J, Tarplee C. The management of conversational topic by a ten year old child with pragmatic difficulties. Clinical Linguistics & Phonetics 2000;14(5):378-403.

(113) Simonsen S, Karterud S, Juul SM. Kort & godt om mentalisering. Nakskov: Nota; 2022.

(114) Hagelquist JØ. Mentalisering i mødet med udsatte børn. 2nd ed.: Hans Reitzels Forlag; 2022.

(115) Hagelquist JØ editor. Mentaliseringsguiden. Hans Rietzels Forlag; 2015.

(116) Davidsen AS&F,C. Mentaliseringsteorien. Mangler og muligheder. Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund 2016;24:113-135.

(117) Grice HP. Logic and conversation. In: Cole P, Morgan J, editors. Syntax and semantics. 3: Speech acts New York: Academic Press; 1975. p. 41-58.

(118) Most T, Shina-August E, Meilijson S. Pragmatic abilities of children with hearing loss using cochlear implants or hearing aids compared to hearing children. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2010;15(4):422-437.

(119) Boeg T,D., Theakston A, Kandemirci B, Brandt S. o complement clauses really support false-belief reasoning? A longitudinal study with English-speaking 2- to 3-year-olds. . Developmental psychology 2021;57(8):1210-1227.

(120) Jones AC, Gutierrez R, Ludlow AK. Confronting the language barrier: theory of mind in deaf children. Journal of Communication Disorders 2015;56:115-135.

(121) Meristo M, Hjelmquist E, Morgan G. How access to language affects theory of mind in deaf children. In: Siegal M, Surian L, editors. New York, NY: Oxford University Press; 2012. p. 44-61.

(122) Thagard EK, Hilsmier AS, Easterbrooks SR. Pragmatic language in deaf and hard of hearing students: Correlation with success in general education. Am Ann Deaf 2011 Win;155(5):526-534.

(123) Hartas D. Teacher and speech-language therapist collaboration: being equal and achieving a common goal? . Child Language Teaching and Therapy 2004;20(1):33-54.

(124) Adams C, Baxendale J, Lloyd J, Aldred C. Pragmatic language impairment: Case studies of social and pragmatic language therapy. Child Language Teaching and Therapy 2005;21(3):227-250.

(125) Estabrooks W editor. 101 ofte stillede spørgsmål om auditory-verbal practice. 1st ed. Aalborg: Materialecentret; 2015.

(126) Salling L. Opførsel i familien Op og Ned – Ude og hjemme. : Sprog & Leg; 2016.

(127) McTear MF, Conti-Ramsden G. Pragmatic disability in children. London: Whurr Publishers; 1992.

(128) Bat-Chava Y, Deignan EP. Relationships of children with cochlear implants. J Deaf Stud Deaf Educ 2001;6(3):186-199.

(129) Most T. Speech intelligibility, loneliness, and sense of coherence among deaf and hard-of-hearing children in individual inclusion and group inclusion. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2007;12:496-503.

(130) Power D, Hyde M. The characteristics and extent of participation of deaf and hard-of-hearing students in regular classes in Australian schools. J Deaf Stud Deaf Educ. 2002;77(4):302-311.

(131) Martin,D.,Bat-Chava,Y.,Lalwani,Waltzman,S. B. Peer Relationships of Deaf Children With Cochlear Implants: Predictors of Peer Entry and Peer Interaction Success. Journal of deaf studies and deaf education 2010;16(1):108-120.

(132) Jambor E, Elliot M. Self-esteem and Coping Strategies among Deaf Students. Journal of Deaf Studies and Deaf Education 2005;10(1):63-81.

(133) Brinton B, Fujiki M. Living with language impairment. 2010 Interact Res Commun Disorder;1(1):69-94.

(134) Zaidman-Zait A, Hall.W.A. Children's night waking among toddlers: relationships with mothers' and fathers' parenting approaches and children's behavioural difficulties. J Adv Nurs 2015;71(7):1630-1649.

VISO
Den nationale Videns- og
Specialrådgivningsorganisation

VIVE